manthey kula og Bureau Bas Smets med Mattias Ekman

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Skisseprosjekt

for
STATSBYGG
30 juni 2019

VEDLEGG TIL PLANFORSLAG
Skisseprosjektet er ikke juridisk bindende

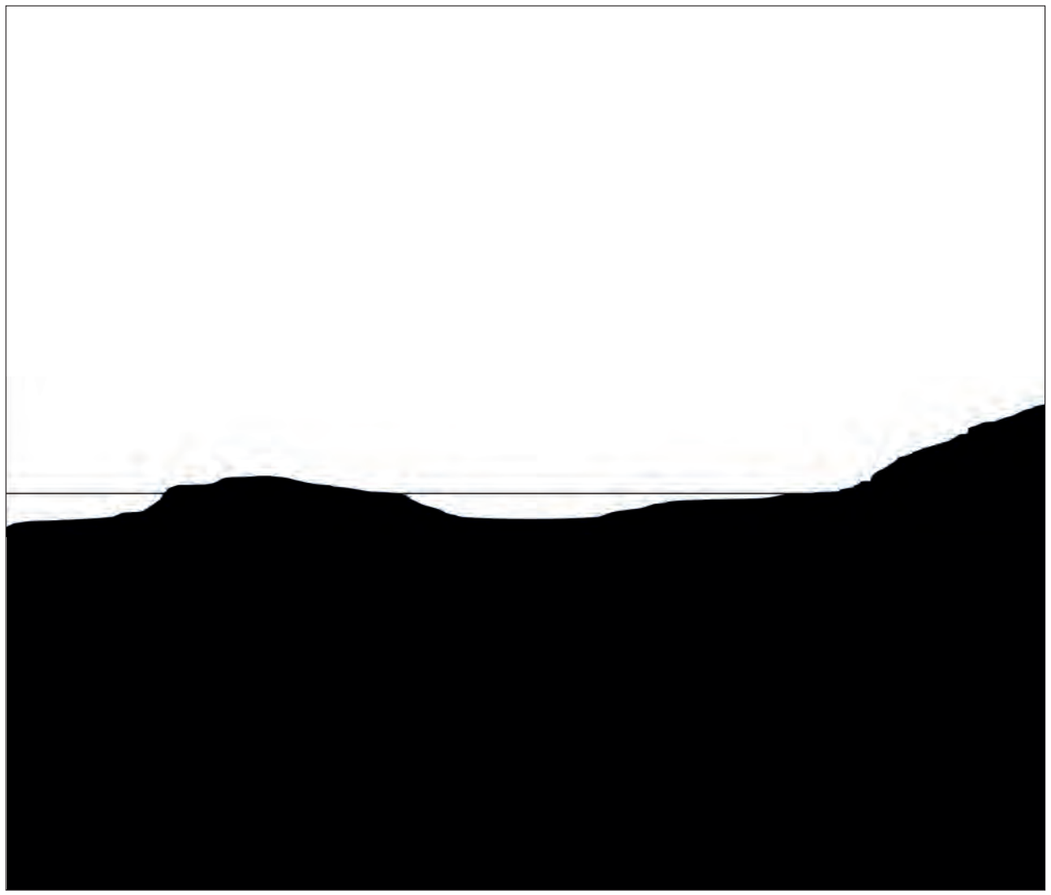

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Innholdsfortegnelse

Side 1	***Introduksjon*** Arbeidsform Begrepet minnested
Side 2	***Temaer*** Stedlige kvaliteter Vann og vannstand Adkomstvei MS Thorbjørn Tiden og solen
Side 7	***Organisering av planområdet*** Oversikt Markoverflater
Side 13	***Adkomst og parkering*** Vei-geometri Parkering Beplantning
Side 17	***Kaiområdet***
Side 18	***Minnestedet*** Konsept Materialbruk Minnestedet og vannet Opplevelse
Side 25	**Tegninger UTGÅR**
Side 45	**Vedlegg** Tekst av Mattias Ekmann

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Introduksjon

Vedlagte skisseprosjekt for Nasjonalt minnested ved Utøyakaia er gjort på oppdrag for Statsbygg i perioden juni 2018 - juni 2019. Teamet som står ansvarlig for prosjektet er arkitektkontoret manthey kula as og landskapsarkitekt Bureau Bas Smets med arkitekt og minneteoretiker Mattias Ekman som underleverandør.

I tillegg til å utarbeide et forslag til minnested etter terrorangrepene 22. juli 2011, har oppdraget omfattet å foreslå nødvendig tilrettelegging og trafikksikkerhetstiltak langs fylkesvei 155 Utstranda. Det har vært en forutsetning for prosjekteringsarbeidet at dagens aktiviteter og virksomhet på kaia skal opprettholdes i framtiden.

ARBEIDSFORM
Arbeidet med oppgaven begynte med en lyttefase der teamet møtte representanter fra AUF, Utøya og Støttegruppen samt representanter fra de frivillige hjelpemannskapene i lokalsamfunnet, nærmeste naboer og andre berørte fra lokalsamfunnet som ønsket det.

Gjennom skisseprosessen har teamet jevnlig presentert arbeidet for AUF, Utøya og Støttegruppen og for en tverrfaglig referansegruppe. I tillegg har teamets prosjektleder Beate Hølmebakk sammen med prosjektleder Mari Magnus fra Stastbygg og planfaglig rådgiver Per Christian Stokke fra Asplan Viak AS deltatt på en rekke møter med naboer og representanter fra lokalsamfunnet i Hole kommune.

BEGREPET MINNESTED
Til grunn for teamets oppgaveforståelse ligger blant annet Styringsgruppen for nasjonale minnesteders definisjon av begrepet minnested:

"Et minnested er først og fremst et sted som er tilrettelagt for å minnes en hendelse. Stedet bærer ofte klare referanser til en konkret hendelse gjennom beskrivelser, monumenter etc., men like viktig er det at stedet er et sted for refleksjon over en hendelse og dennes konsekvenser ...

Et minnested kan også ha et videre funksjonsomfang utover minnet om den konkrete hendelsen; det kan være et sted for å minnes og reflektere også øvrig savn/andre hendelser.
Et minnested fordrer derfor ofte en større grad av fleksibilitet knyttet til utformingen og fremstår som mindre statisk og styrende i sin formidling ..."

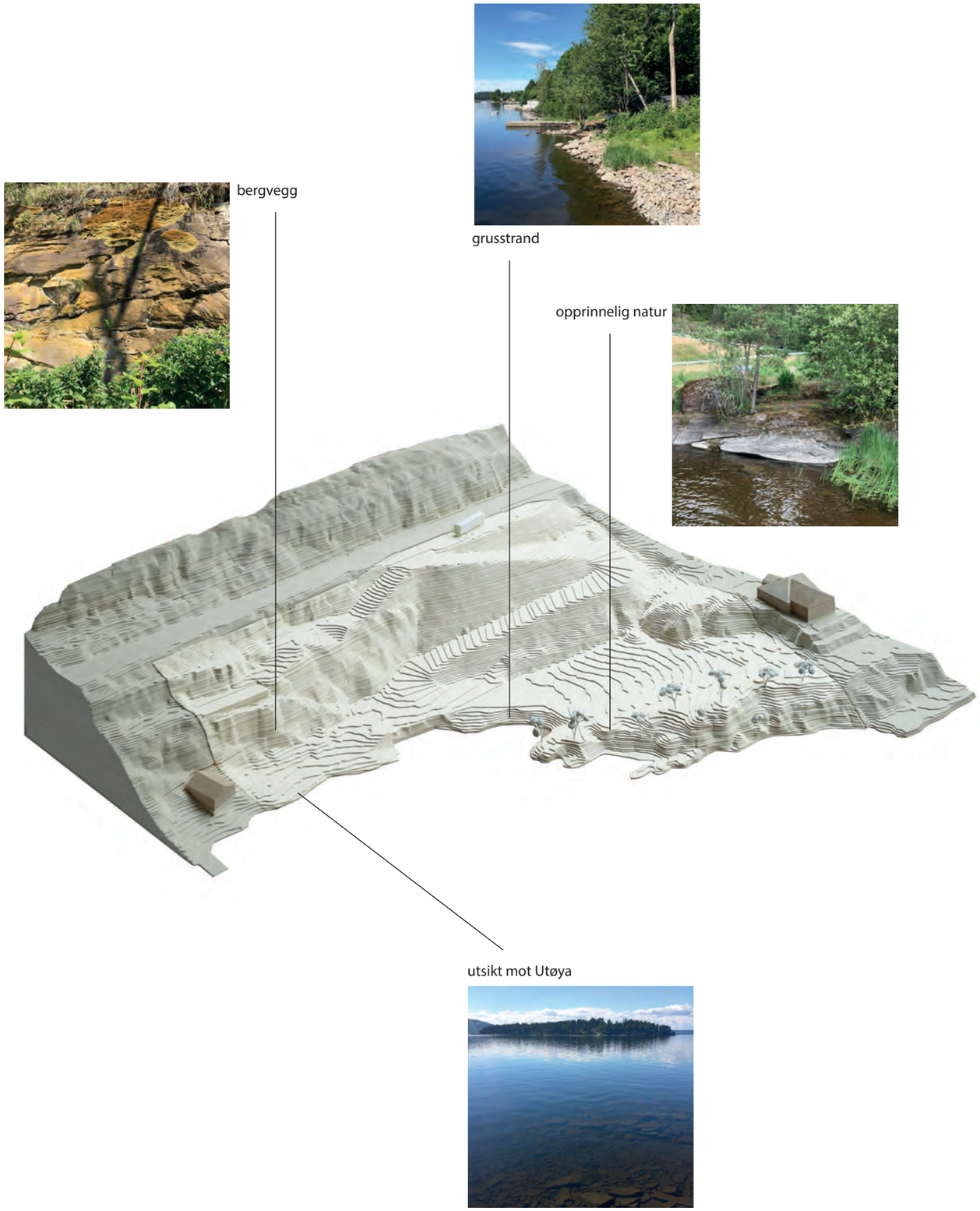

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Temaer

Det har vært en forutsetning for arbeidet at minnestedet skal tilhøre plassen det ligger på og ikke isoleres fra sin sammenheng. Det har derfor vært viktig å vurdere den eksisterende situasjonen med tanke på hvilke kvaliteter som bør bevares og gis betydning i prosjektet. Noen konkrete forhold ved planområdet har det vært jobbet mye med fordi håndteringen av disse forholdene gir føringer for løsningen av oppgaven. Det er særlig adkomsten ned til kaiområdet og den varierende vannstanden i Tyrifjorden som det har vært viktig å få innlemmet i et helhetlig konsept. Videre har det vært arbeidet med å identifisere noen størrelser og temaer som kan knyttes til selve minnefunksjonen: Tidslinjen for 22. juli-angrepet, Utøya-fergen MS Thorbjørn, vannet i Tyrifjorden og solens gang som uttrykk for tid er gjort til viktige elementer i utformingen av selve minnestedet.

STEDLIGE KVALITETER

Utøyakaia fremstår ganske annerledes i dag enn i 2011. I forbindelse med oppbyggingen av Utøya etter terrorangrepet ble det etablert en større vei ned til kaiområdet. Veien ble anlagt på fyllmasser og trærne i bakken ned mot stranden ble hugget. Odden syd for kaia er det eneste stedet på området som fortsatt oppleves som opprinnelig, naturlig terreng. Knausene som stikker ut i vannet benyttes som bade- og fiskeplass. Odden vurderes som svært verdifull både som rekreasjonsområde og fordi den er uendret siden 2011.

Møtet mellom land og vann er en viktig del av tomteopplevelsen. Det var her, fra Thorbjørnkaia, gjerningsmannen ble satt over til øya, det var hit mange overlevende svømte og reddet seg i land og det var her på stranda en av norgeshistoriens største redningsaksjoner fant sted. I dag er strandlinjen noe endret siden 2011, men det oppleves likevel som viktig å opprettholde en gruset vannkant.

I bakkant av området som er avsett til selve minnestedet er det en bratt bergvegg i den karakteristiske Ringerikssandsteinen. Veggen bidrar til å gjøre plassen lun og til å skjerme stedet fra fylkesveien. I tillegg til dette konkrete og målbare har bergveggen den egenskap at den minner om knausene på Utøya der flere av leirdeltakerne gjemte seg under angrepet og på denne måten reddet livet. I arbeidet med prosjektet har det vært viktig å bevare bergveggen.

Utsikten fra Utøyakaia over til Utøya er også svært viktig for opplevelsen av plassen der minnestedet skal ligge.

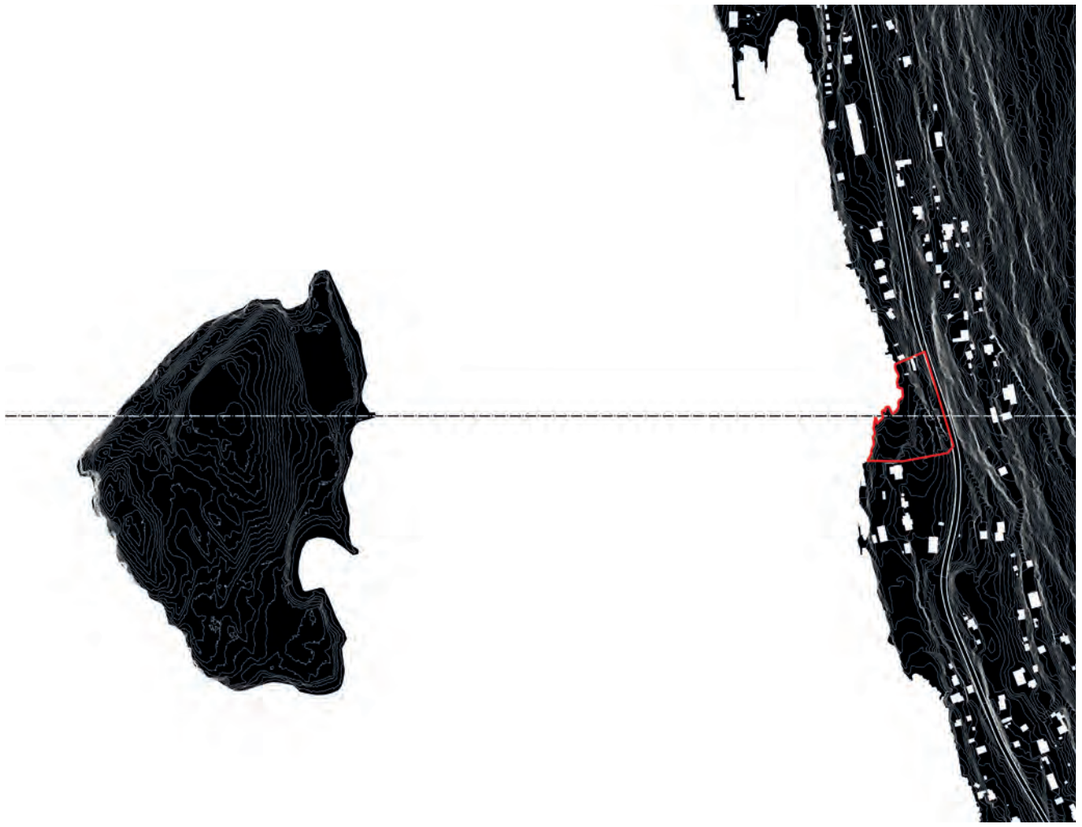

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

VANN OG VANNSTAND
I arbeidet med minnestedet har det vært viktig å forstå at Utøya og Utstranda er samme land og at vannet har en dobbelt rolle: Det er vannet som skiller øy og land fra hverandre, men det er også vannet som forbinder dem.

Vannet i Tyrifjorden spilte en viktig rolle under angrepet i 2011. Det var på vannet både gjerningsmann, politi og hjelpemannskap kom, og det var i vannet noen av ofrene mistet livet mens andre ble reddet. Samtidig som dette vannet er en konstant påminner om selve hendelsen så har vann også en poetisk dimensjon. Som del av naturens kretsløp minner det oss om tidløst liv.

Tyrifjorden er regulert og i noen perioder i året står tomten for minnestedet under vann. Minnestedets forhold til vannet og til den varierende vannstanden har vært et gjennomgående tema i arbeidet med oppgaven.

Planen over til venstre viser Utøya og planområdet.
Snittet under til venstre viser vannet som skiller Utøya fra fastlandet.

Normalvannstanden i Tyrifjorden er på ca c+ 62,9. Grafen under er basert på målinger de siste ti-årene og viser hvor mange flom-dager det har vært og hvor høyt vannet har stått.

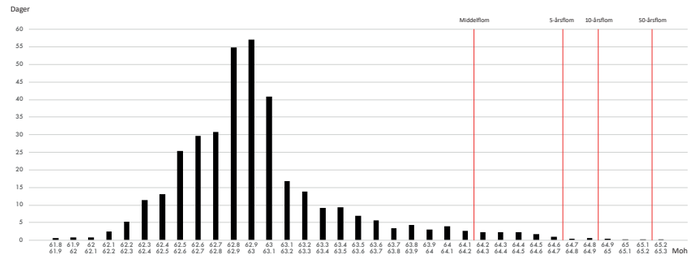

ETTERTANKE

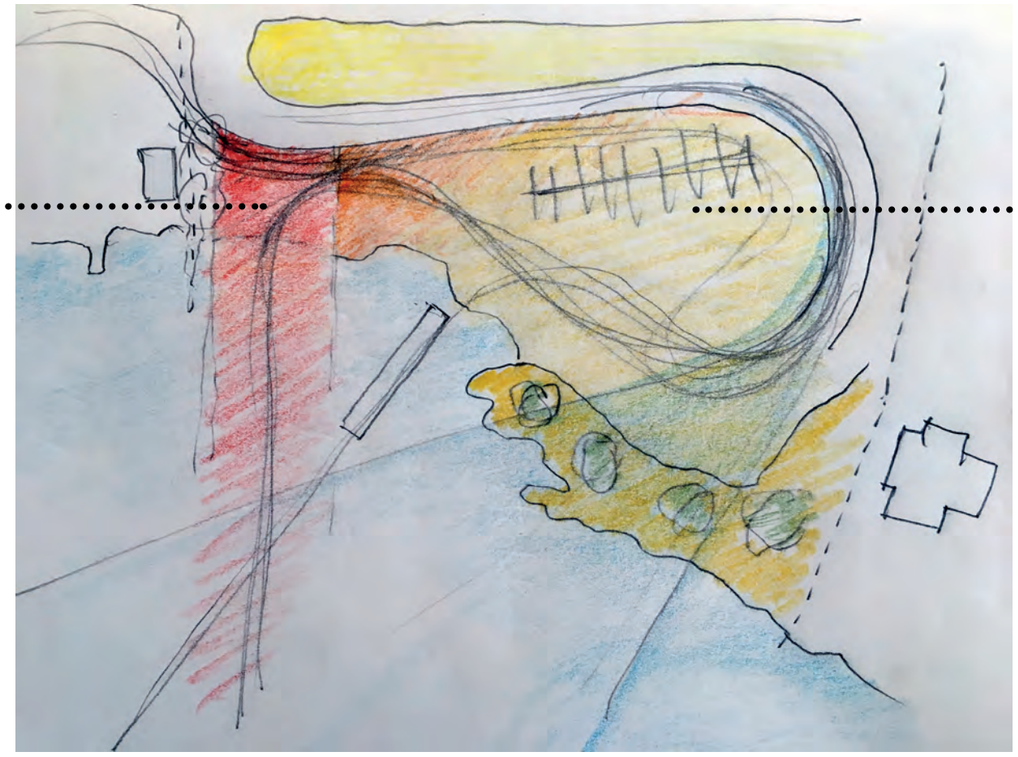

HVERDAG

ADKOMSTVEI

FV 155 Utstranda forbi Utøyakaia har en ÅDT (gjennomsnittlig trafikkmengde i løpet av dagen) på 550 kjøretøy. Fartsgrensen er 60km/t og det er ikke gang- og sykkelvei.

Dagens avkjøring fra fylkesveien ned til kaiområdet er bratt, svingete og uegnet for buss og for bevegelseshemmede. Busser som frakter folk til arrangementer på Utøya må i dag parkere på holdeplass langs fylkesveien og Statens vegvesen har erfart at det oppstår uheldige trafikkforhold ved fylkesvegen, særlig ved større arrangementer. I dialog med naboer og lokalsamfunn er trafikksikkerhet, og spesielt håndteringen av busstrafikk et sentralt tema. Å bidra til en forbedring av dagens trafikk-sistuasjon har derfor vært en viktig del av oppgaven. Det har blant annet vært en forutsetning at prosjektet skal omfatte to nye bussoppstillingsplasser samt tilrettelegge for universell adkomst fra disse.

Ved å utnytte planområdets utstrekning i nord- sydlig retning er det mulig å anlegge en ny adkomstvei som er slakere enn dagens. Den nye veien vil endre organiseringen av selve plassen ved at den kommer ned helt i sør-enden av kaiområdet og ikke midt på tomten slik den gjør i dag.

Løsningen vil gjøre det mulig for busser å kjøre ned og snu på kaia. Den vil gi en bedret trafikkløsning både for lokalmiljøet, ved at de oppstilte bussene fjernes fra fylkesveien, og for reisende til Utøya, ved at tilgjengeligheten forbedres, men også for besøkende som kan oppleve selve bevegelsen ned på kaia og over oppstillingsplassen som en forberedelse til møtet med minnestedet.

Organiseringen gjør at minnestedet skjermes for mye av trafikken til Utøya og bidrar til at det oppleves som et mål som fremstår som viktigere og mer endelig enn andre plasser på tomten. Nettopp dette vil svare på et behov hos mange av de besøkende.

Fremtidig situasjon med minnested og omlagt adkomstvei er vurdert å gi en stor forbedring i trafikksikkerheten sammenliknet med i dag.

Skissen til venstre viser hvordan en ny adkomstvei vil organisere bevegelsen på Utøyakaia: Trafikken avvikles i syd (til høyre i skissen), Thorbjørnkaias plassering midt på tomten opprettholdes mens minnestedet nord på tomten får avstand til trafikkområdet.

MS THORBJØRN
I arbeidet med oppgaven har det vært viktig at de aktivitetene på kaia som er knyttet til virksomheten på Utøya kan tilføre plassen en vitalitet som gjør at minnestedet vil kunne oppleves også som et positivt og livsbejaende sted.

Det er ikke lagt opp til at det skal avholdes seremonier ved det nasjonale minnestedet ved Utøyakaia. Det at fergen MS Thorbjørn har sitt anløp ved siden av minnestedstomten gir likevel stedet en slags seremoniell karakter: Hver ny last med passasjerer til øya er en bekreftelse av de verdier som ble angrepet 22. juli 2011.

Tidlig i prosessen ble det derfor klart at fergekaia kom til å bli et viktig element i arbeidet med minnestedet.

TIDEN OG SOLEN

Tidslinjen for hendelsene den 22. juli 2011 har vært sentral i all formidling av terrorangrepet. Både i media, i 22. juli senteret og i Hegnhuset på Utøya er det lagt vekt på koblingen mellom hendelser og tidspunkt.

I arbeidet med oppgaven har det vært viktig å komme fram til en formal løsning for minnestedet som er spesifikk både for plassen og for hendelsen. Det har vært en oppfatning at ideelle, regulære former er lite egnet til å minnes ofrene for denne, i verste forstand, enestående hendelsen og at minnestedet bør ha en grad av formmessig kompleksitet slik at stedet ikke gir ett svar på det å minnes, men vekker refleksjon, inspirerer til tolkning og tenkning og ivaretar mange forskjellige nyanser av menneskelige følelser.

Det er i dette arbeidet – med selve formingsoppgaven – at tidslinjen og tolkningen av den har vært brukt til å komme frem til et idégrunnlag som ivaretar ønsket om det stedstilpassede og hendelsestilknyttede minnestedet som likevel har tidløse og allmenngyldige kvaliteter.

Solens gang er valgt som et grunnleggende uttrykk for tidsforløp og det er solens posisjon på himmelen og retningen på sollyset på avgjørende tidspunkt under terrorangrepet som har gitt geometrien til minnestedet.

Diagrammet til venstre viser kartet over planområdet plassert med nord opp. Over kartet er det plassert tre kompassroser. Hver rose indikerer solretningen på ett av de avgjørende tidspunktene 22. juli. Som det fremgår av diagrammet treffer solstålene minnestedstomten i hele den tiden som terrorangrepet varte.

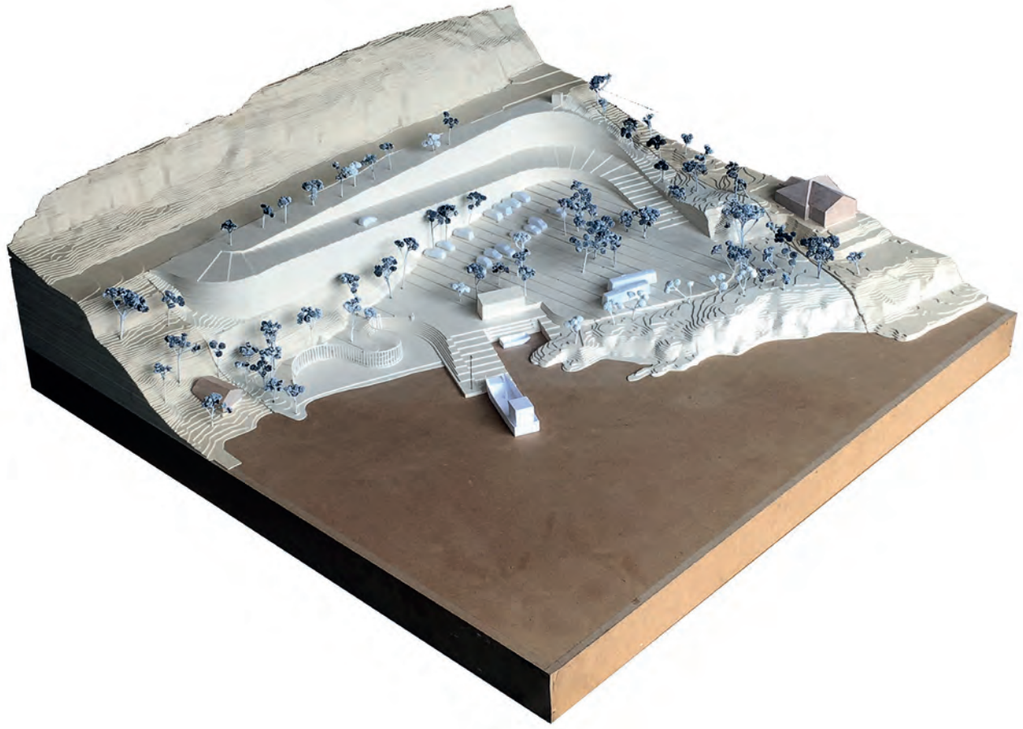

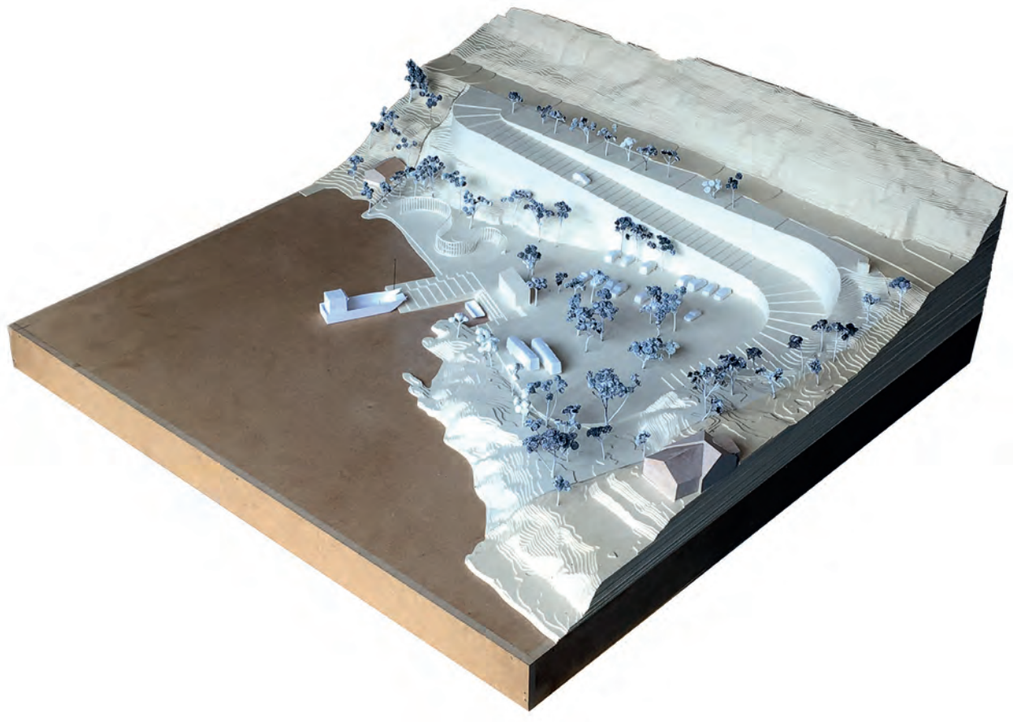

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Organisering av planområdet

Forslaget medfører endringer for store deler av planområdet.

Langs fylkesveien etableres det et fortau som leder fra buss-holdeplassen fram til den nye adkomstveien. Nede på Utøyakaia anlegges det en plass med slakt fall mot nord. På plassen organiseres trafikk- og parkeringsareal for både busser og biler. Mellom trafikkarealet og minnestedet anlegges det en ny rampe for MS Thorbjørn. I det samme området plasseres en brygge og en liten servicebygning for Utøya. Nord på tomten anlegges minnestedet som et skjermet, nedsenket område. Trappen som omkranser området henger sammen med Thorbjørnkaia og danner en gjestebrygge for båtfolket på Tyrifjorden. På trappens nederste trinn står en søylerekke med 77 søyler, en for hvert offer.

Det er lagt vekt på at det fra plassen skal være god adkomst til odden slik at den fortsatt kan være et rekreasjonsområde både for de lokale og for besøkende.

I syd og nord vil området skjermes mot naboeiendommen ved hjelp av beplantning. Det skal imidlertid fortsatt være mulig å bevege seg fra Utøyakaia og nordover langs vannet. Mot syd vil passasjen mot naboeiendommen delvis stenges med et gjerde.

Bilder av arbeidsmodell som viser planområdet sett fra nordvest (øverst) og sydvest (nederst).

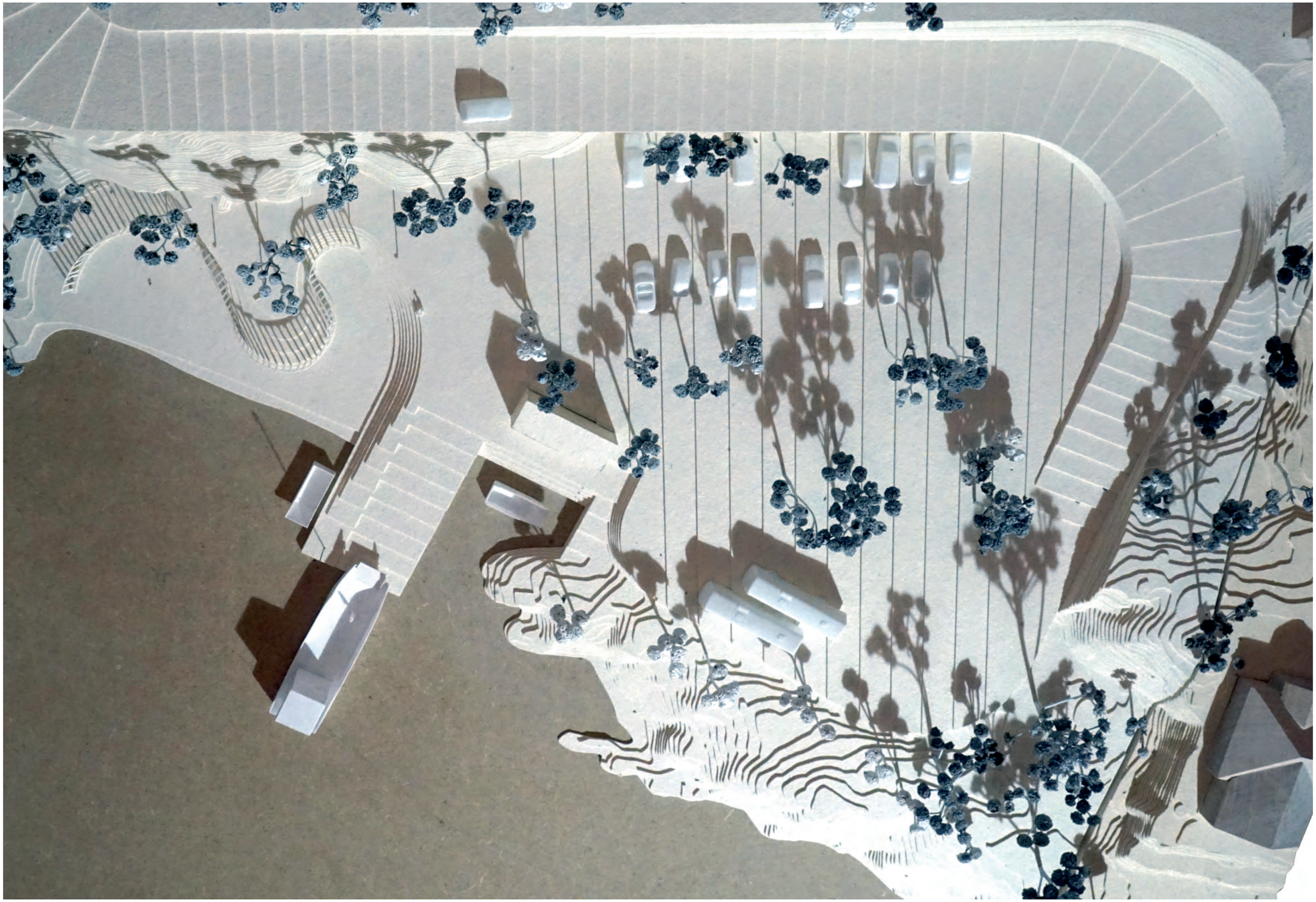

OVERSIKT OVER OMRÅDET

Utøyakaia er gitt en mer differensiert sonedeling enn området har i dag. Organiseringen sikrer trafikkavviklingen til Utøya nede på kaiområdet og bidrar til at adkomsten til minnestedet kan oppleves som en bevegelse gjennom ulike romlige sekvenser. Selve minnestedet ligger relativt skjermet fra biltrafikk helt nord på tomten.

1 Fortau
2 Adkomstvei
3 Bussoppstillingsplass
4 Parkeringsplass
5 Kaiområde
6 Minnested
7 Brygge for båtfolket
8 Thorbjørnkaia
9 Servicebygning
10 Odde - urørt natur

MARKOVERFLATER

Det har vært en intensjon for arbeidet at Utøyakaia ikke skal framstå som en urban plass eller park, men som et bruksområde der bare de flater som krever fast form er støpt eller utformet i naturstein, og der øvrige flater har et mer uformelt dekke.

Adkomstvei og kjøreareal for buss er beskrevet som betong med frilagt tilslag. Dette gir et slitesterkt dekke som krever lite vedlikehold. Minnestedet er utformet i naturstein, mens øvrige flater er beskrevet med grus. Om nødvendig kan grusen i noen områder bindes med underliggende struktur eller asfalt.

Når det gjelder organiseringen av området er det foreslått løsninger som gir mulighet til fleksibel bruk av trafikk- og parkeringsarealet slik at plassen vil kunne fungere godt i mange ulike situasjoner.

Overflatevann ledes til filtergrøfter og videre ut i fjorden.

Gruset areal
Fjell i dagen eller terreng med vegetasjon
Betong med frilagt tilslag
Asfalt
Ringerikssandstein
Bundet grus
Sagede flater
Støpt forstøtningsmur
Gress

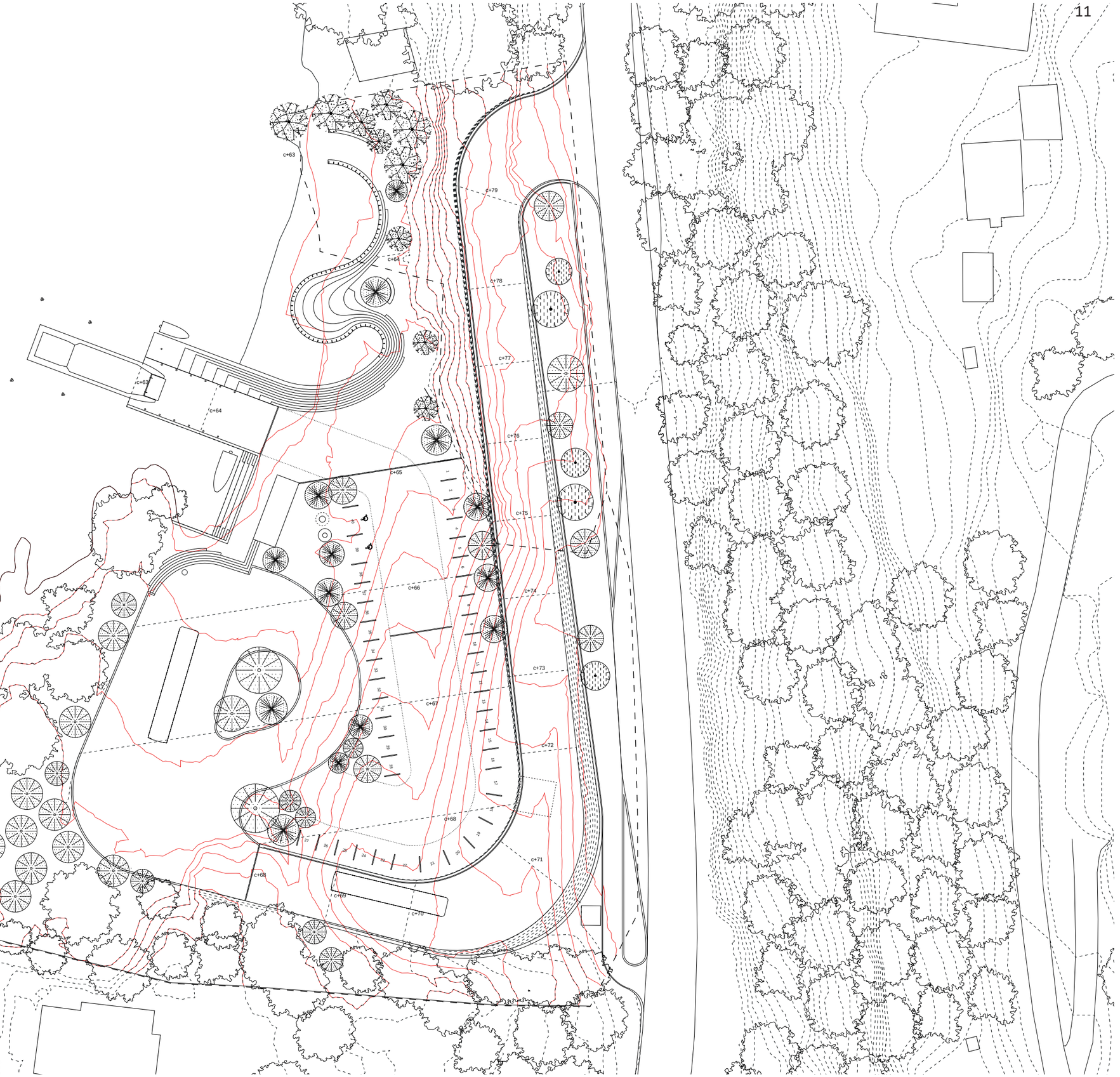

Situasjonsplan 1:500(A3)

manthey kula BUREAU BAS SMETS

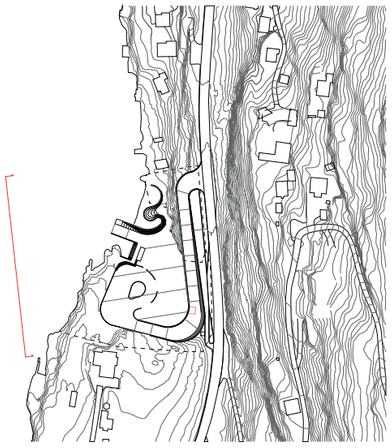

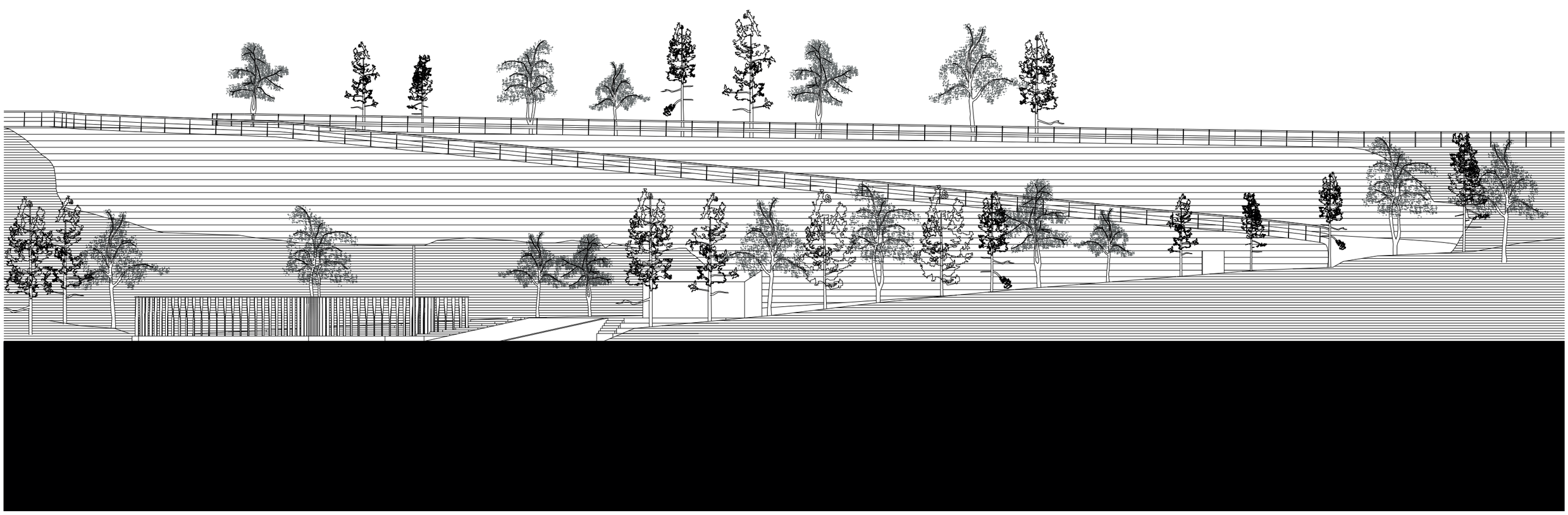

Oppriss av situasjon 1:300(A3)

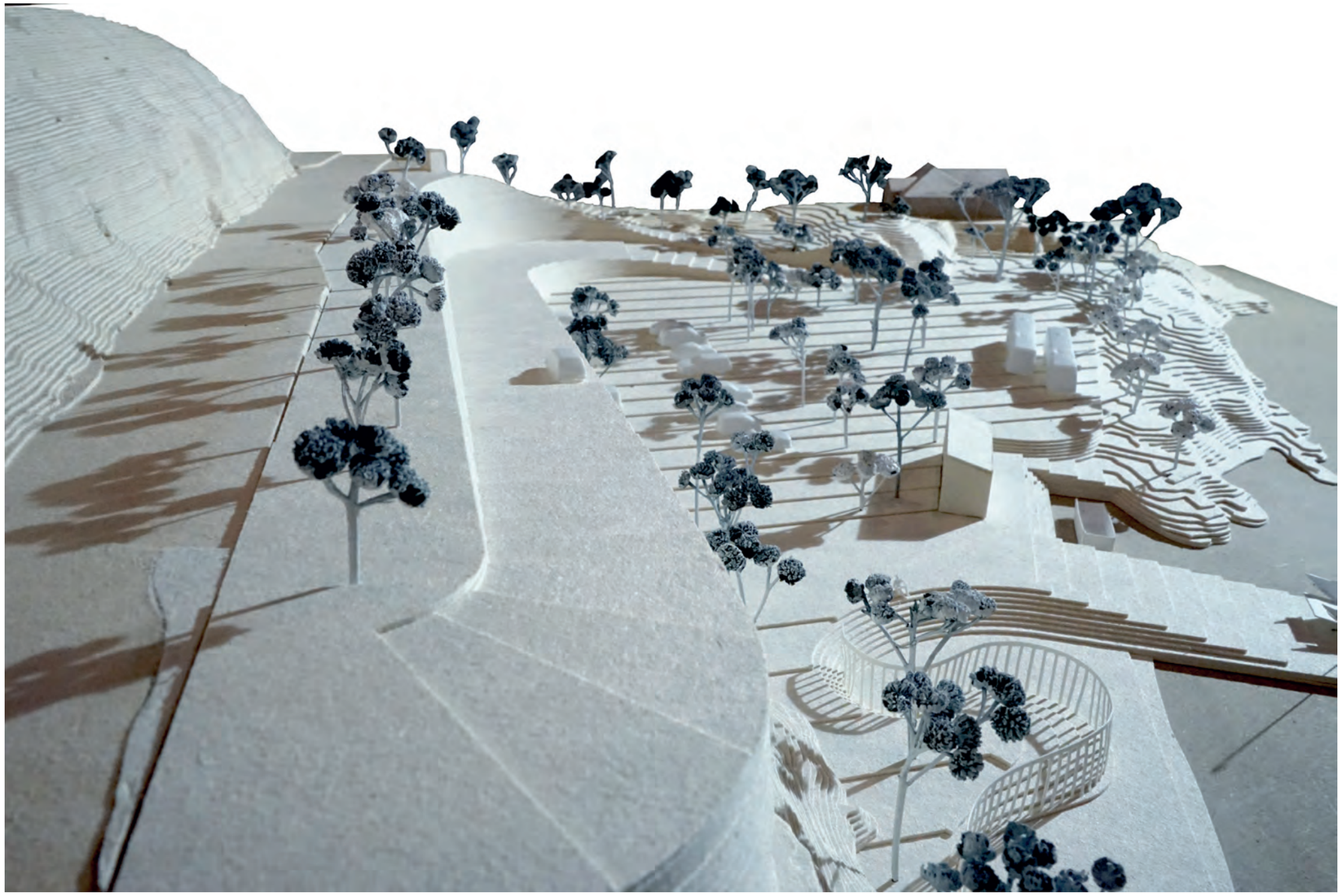

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Adkomst og parkering

Den nye adkomstveien forbinder Utstranda, fylkesvei 155, som ligger på kote c+ 79 og kaiområdet som begynner på kote c+68.

Veien tillater busser i syd- og nordgående retning å ta av fra fylkesveien og kjøre ned og parkere på kaiområdet. Dette gjør at fylkesveien ikke vil bli belastet med oppstilte busser når det er arrangement på Utøya.

Veien har et fall på 10% - 11%. Dybden ned til fjell varierer og både adkomstveien og fylkesveien vil bli holdt på plass av forstøtningsmurer. De omfattende forstøtningsmurene blir et viktig visuelt element fra Utøyakaia og minnestedet, men også fra fjorden og Utøya. Fotstøtningsmurenes konstruksjon utføres i betong og det vil i det videre arbeidet legges vekt på utviklingen av murenes uttrykk. Intensjonen er at de ved hjelp av tydelig horisontalt preg, synliggjort lokalt tilslag og en variert overflate skal harmonere godt med omgivelsene.

Bildet under viser et eksempel på en betongflate der grustilslaget, som har et variert fargespekter, er gjort synlig ved at betongen er sandblåst etter at støpeformen er fjernet. Dette gir en overflate som er variert både med hensyn til farge og tekstur og som vil kunne fange opp skiftningene i omgivelsenes fargenyanser som følge av endringer i lys, vær og årstider.

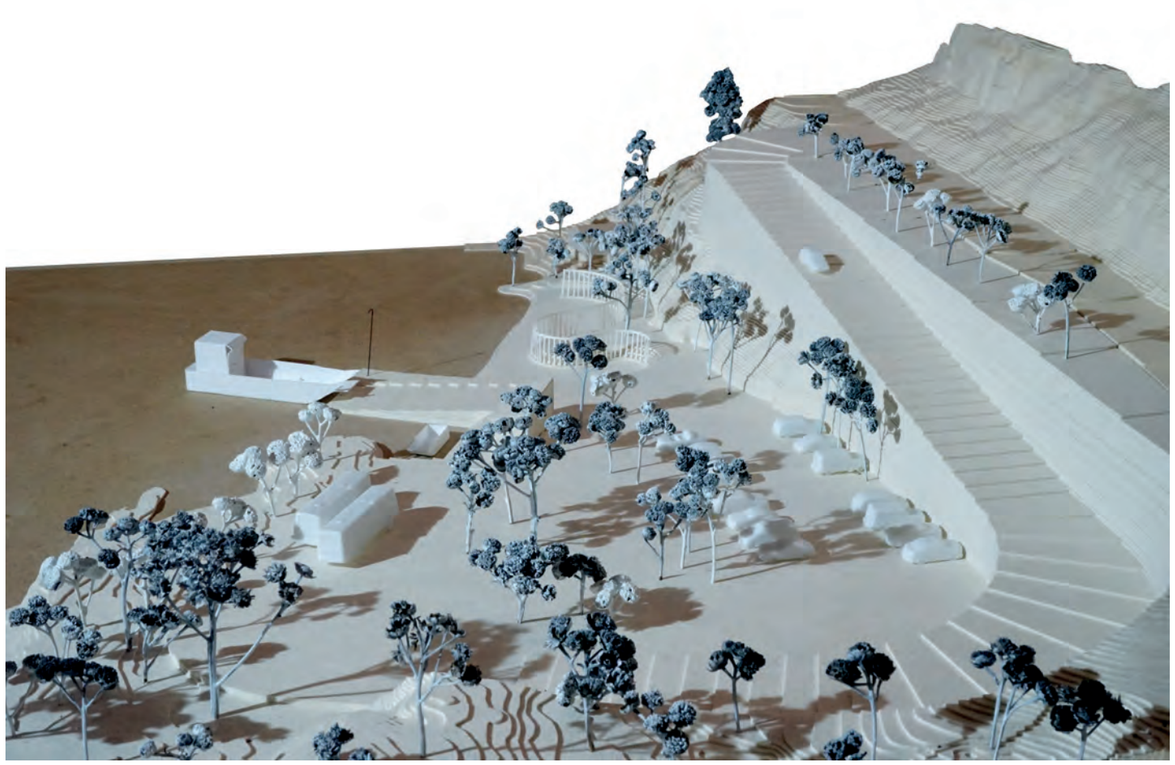

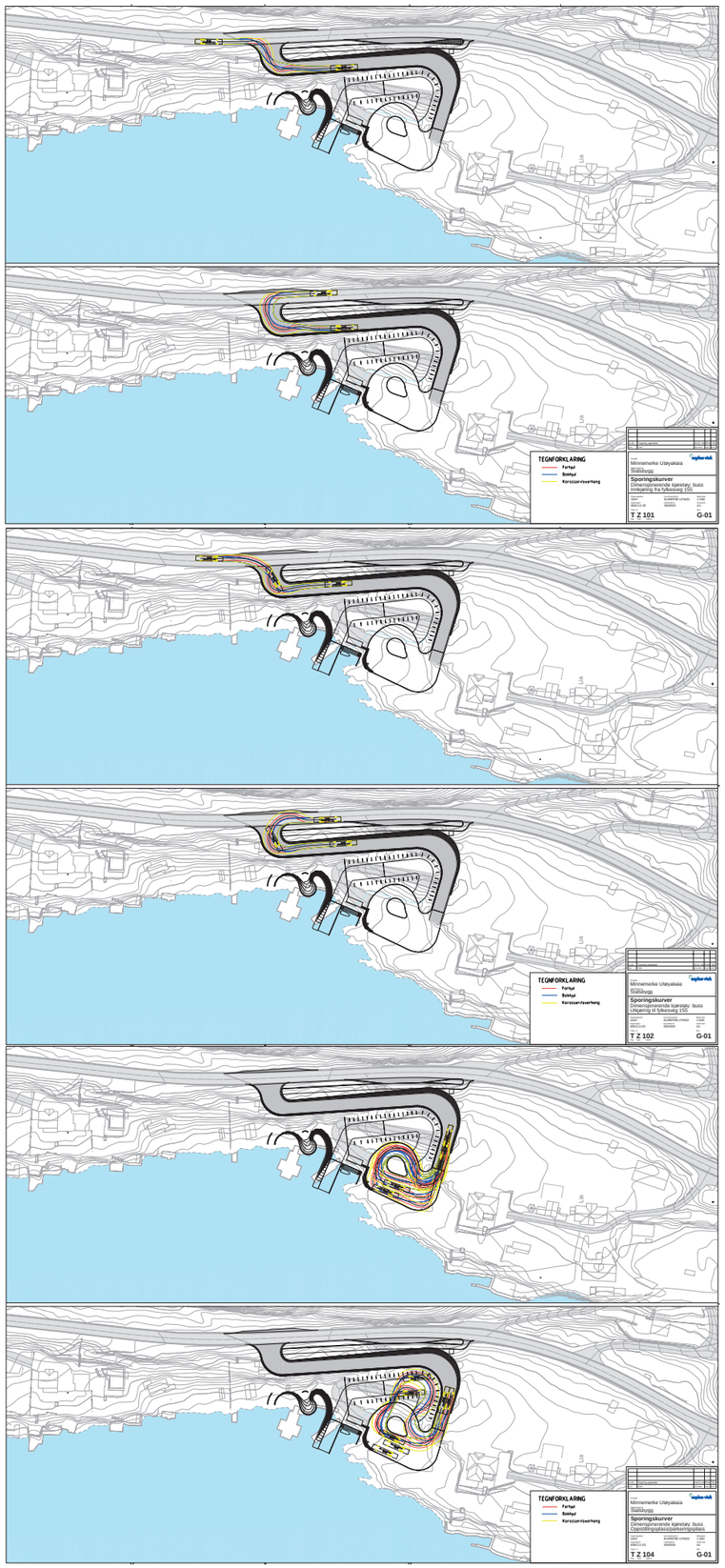

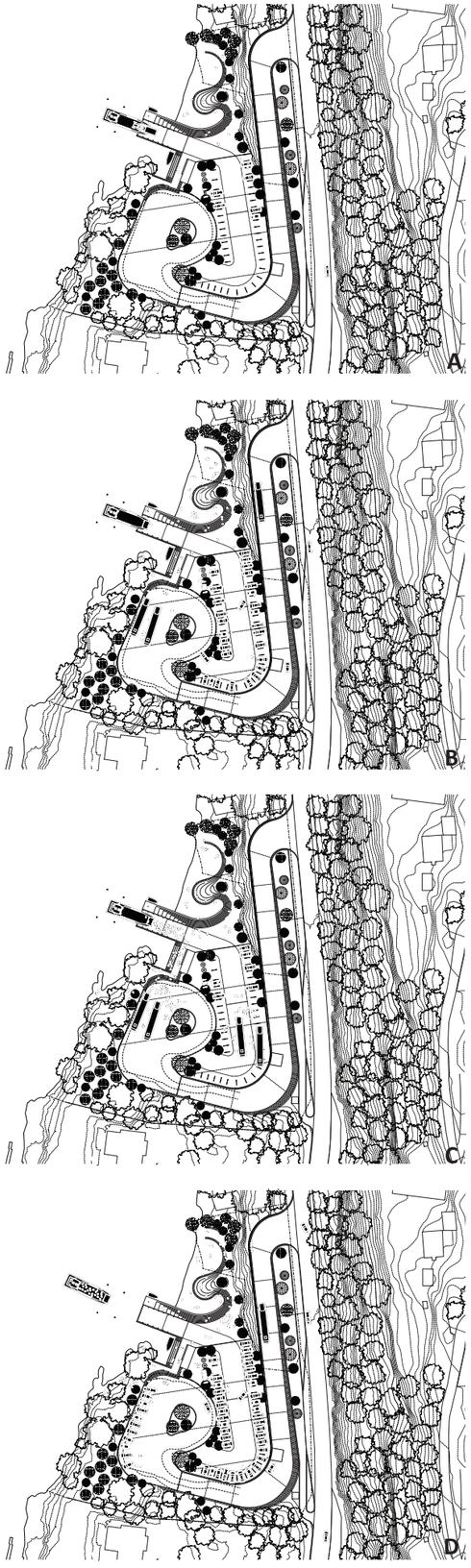

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

VEIENS GEOMETRI

Det er stor høydeforskjell mellom fylkesvei og kaiområde og relativt små marginer når det gjelder veiens utforming med tanke på kravene til parkeringsareal og hensynet til minnestedet og odden som bevaringsverdig naturområde.

PARKERING

Adkomstveien legger til rette for busstrafikk og bussoppstilling nede på kaiområdet. Det skrånende trafikk- og parkerings-området har plass for 2 busser, snuplass for en tredje buss, opp-stillingsplass for 40 biler hvorav to HC-plasser samt oppstillings-plass for 10 sykler. Plassen utformes slik at den på ekstra-ordinære dager kan romme flere busser og færre biler eller omvendt. Det vil bli lagt til rette for etablering av ladepunkter for el-biler.

Illustrasjonene til venstre viser sporingskurver for buss i den nye adkomstveien og på oppstillingsplassen nede på kaiområdet. Illustrasjonene til høyre viser ulike parkeringsscenarier:

A *Normal dag: 6 biler på parkeringsplassen og traktor med tilhenger på vei ombord på MS Thorbjørn.*

B *Toppdag: 2 parkerte busser og 30 parkerte biler. En buss og en bil på vei ned adkomstveien.*

C *Ekstraordinær dag I: 4 busser og 6 biler på parkerings plassen.*

D *Ekstraordinær dag II:50 parkerte biler og en buss på vei ned adkomstveien.*

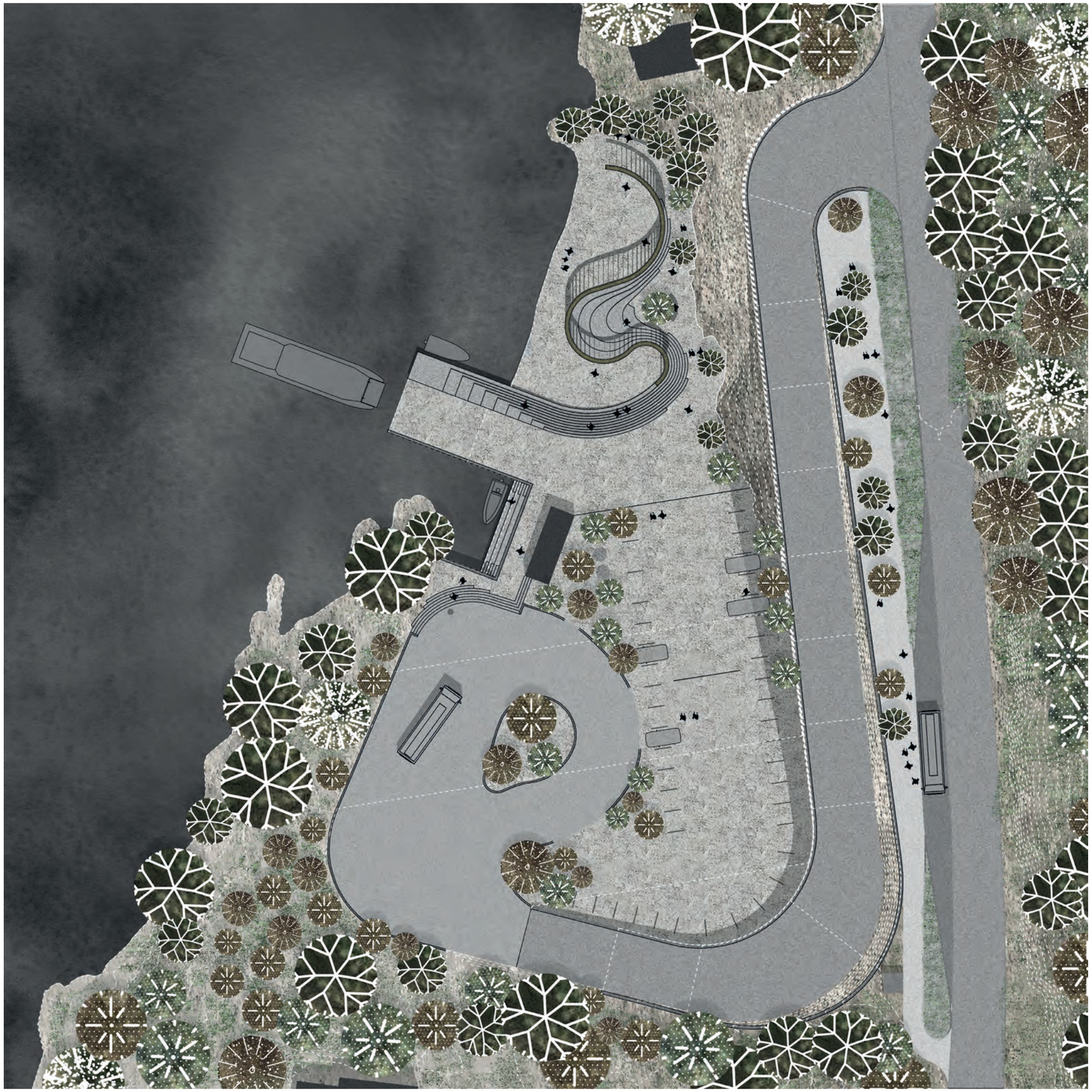

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

BEPLANTNING

Beplantning av plassen vil ha stor betydning for hvordan Utøyakaia oppleves. Trær vil bidra til å skjerme minnestedet og til å skape intimitet og rom på den ellers åpne parkerings-plassen. De vil dempe forstøtningsmurens dimensjoner og bidra til at anlegget innordner seg i strandlinjen som har godt med trær på begge sider av planområdet.

Det er planlagt beplantning i alle områder der trærne ikke kommer i konflikt med nødvendig kjøremønster og der det ansees viktig for kvaliteten av minnestedet.

Ved minnestedet og mot naboen i nord plantes svartor og gråor. Dette er trær som allerede finnes på tomten, som vokser raskt og som tåler å stå i vann. På parkeringsplassen og mot nabo-eiendommen i sør og langs fylkesveien plantes furu, or og evt. andre stedegne arter.

Norway pine
Pinus resinosa

Scots pine
Pinus sylvestris

Grey alder
Alnus incana

Black alder
Alnus glutinosa

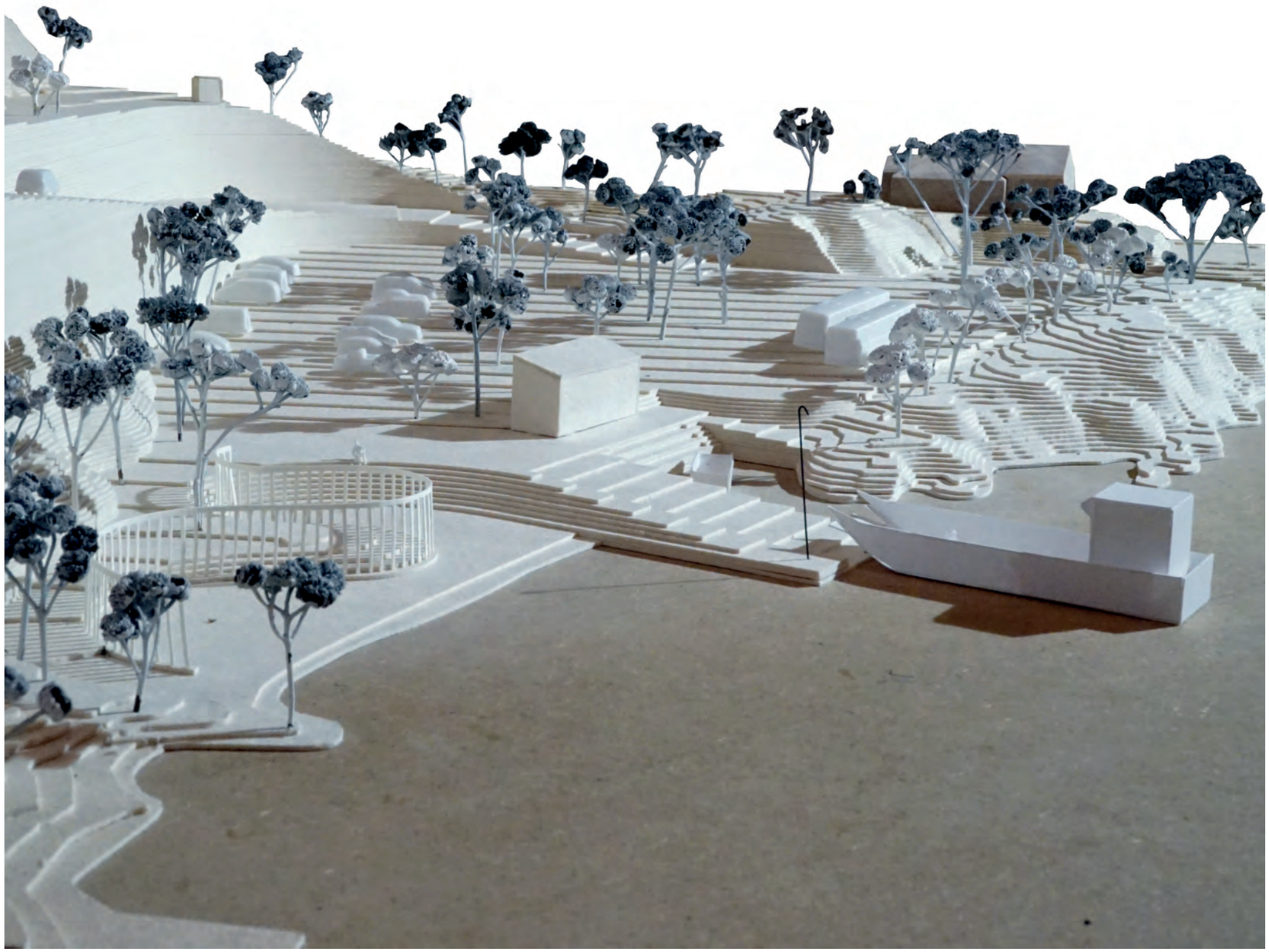

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Kaiområdet

Det har vært viktig å innlemme Utøyas behov for et funksjonelt bryggeområde i den helhetlige planen for Utøyakaia: Et velfungerende anleggs sted for MS Thorbjørn, en småbåtbrygge, en servicebygning og et avfallssystem. Disse delene av programmet er samlet i området mellom bussoppstillingsplassen og minnestedet. Plassen vil kunne bli et naturlig samlingspunkt for reisende til Utøya.

Den nye rampen for MS Thorbjørn er en forbedring av dagens utflytende gruspute-løsning og består av et betongkar fylt med grus. Rampen har en helning på 10% som sikrer god tilgjengelighet til fergen uansett vannstand. I vannet utenfor, og på selve rampen, settes det styrepæler.

Servicebygningen inneholder et lagerrom for varer til og fra Utøya, et teknisk rom og et toalett. Bygningen er ikke koblet til offentlig vann og avløp, toalettet har lukket septiktank og vann tas fra fjorden. Avfallshåndtering for både Utøya og besøkende ivaretas ved et nedgrav system. Under adkomstveien anlegges det et driftsrom for utstyr til vedlikehold av plassen.

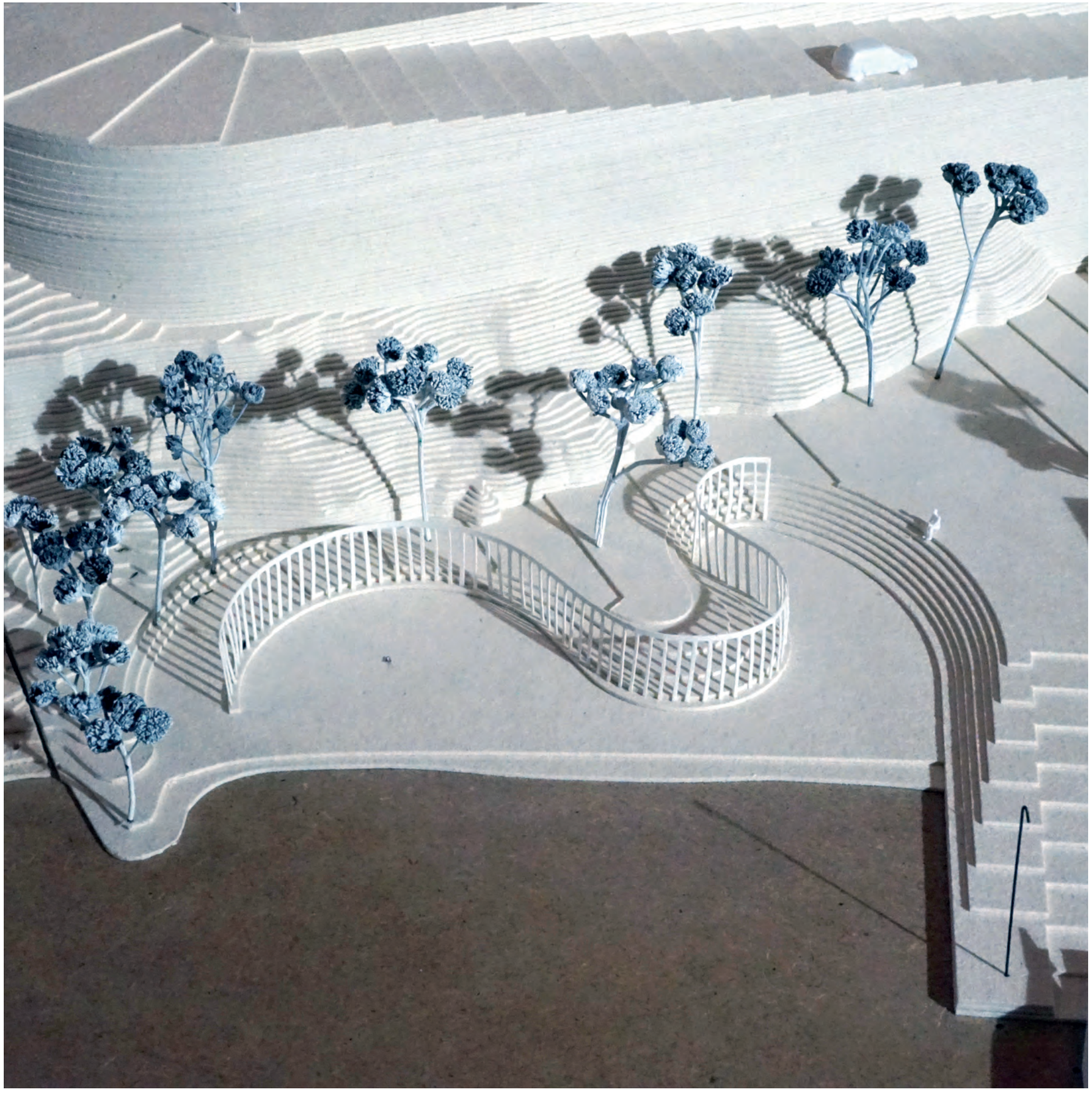

NASJONALT MINNESTED VED UTØYAKAIA

Minnestedet

I den nordlige enden av tomten, ved foten av bergveggen, etableres minnestedet der ofrene for terrorangrepet, redningsmannskapet og lokalt hjelpemannskap skal minnes og hedres.

Adkomsten til minnestedet skjer langs bergveggen på en vei med 5% fall. Ved inngangen til minnestedet er det plassert en tavle med nødvendig informasjon.

Selve minnestedet ligger nede ved vannkanten og er det eneste stedet på området som ikke har fallende terreng. Plassen er avgrenset av en trapp som begynner i vannet ved Thorbjørnkaia der den er gjestebrygge til båtfolket på Tyrifjorden. Trappen fortsetter inn på land der den danner to lune plasser som er vendt mot Utøya.

På det nederste trinnet av trappen er det plassert en rekke av 77 bronsesøyler med en innbyrdes avstand som er slik at man kan bevege seg mellom dem eller sitte i trappen ved siden av dem.

På gjestebrygga plasseres en lyktestolpe som markerer stedet og forbinder det med lykten og kaia på Utøya.

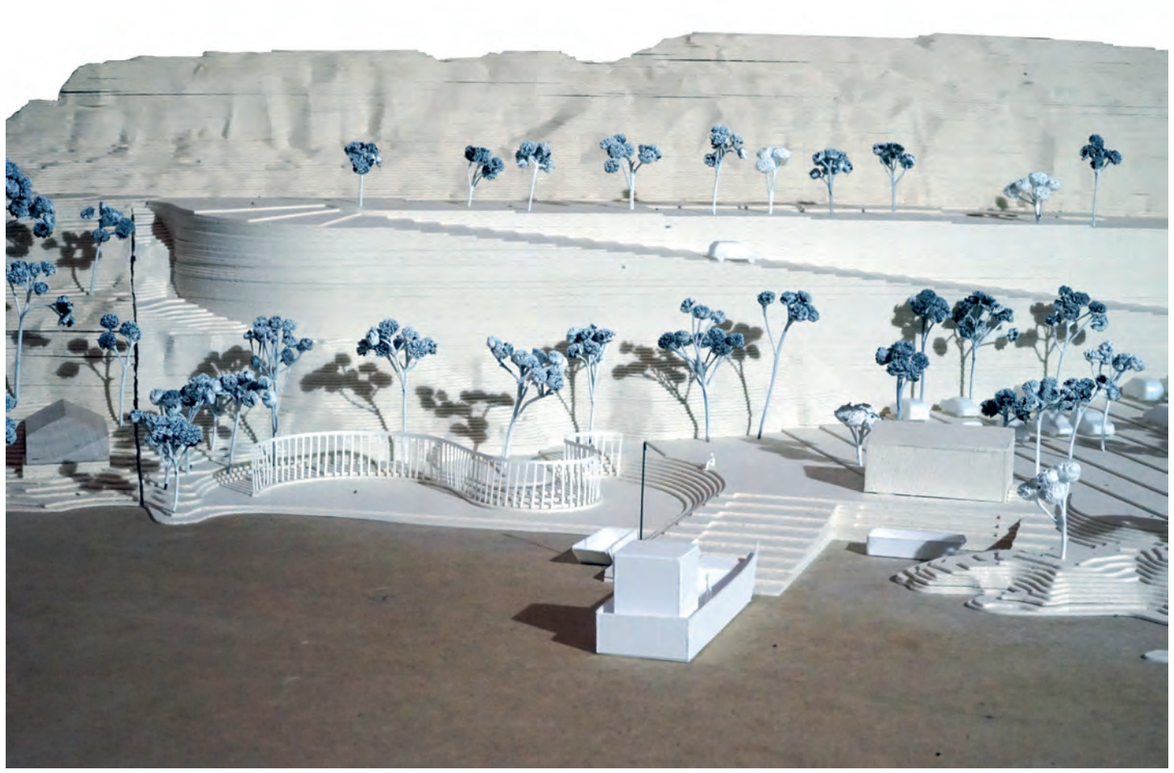

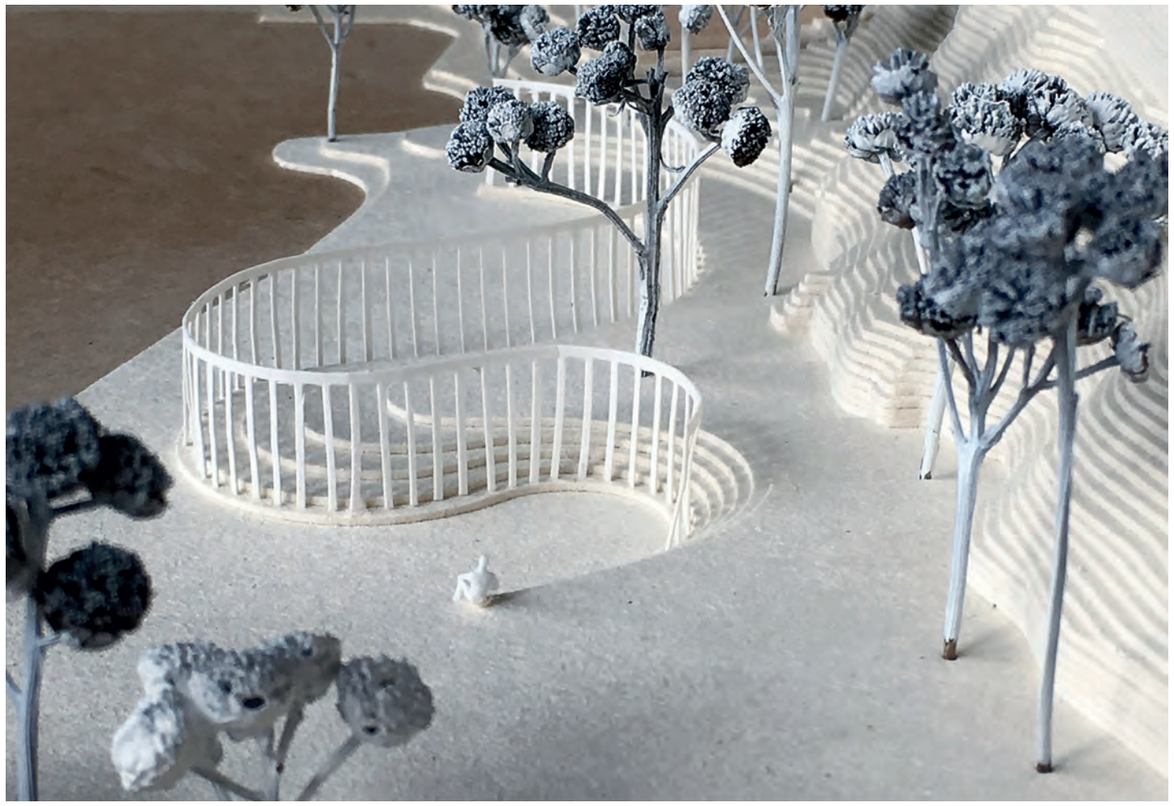

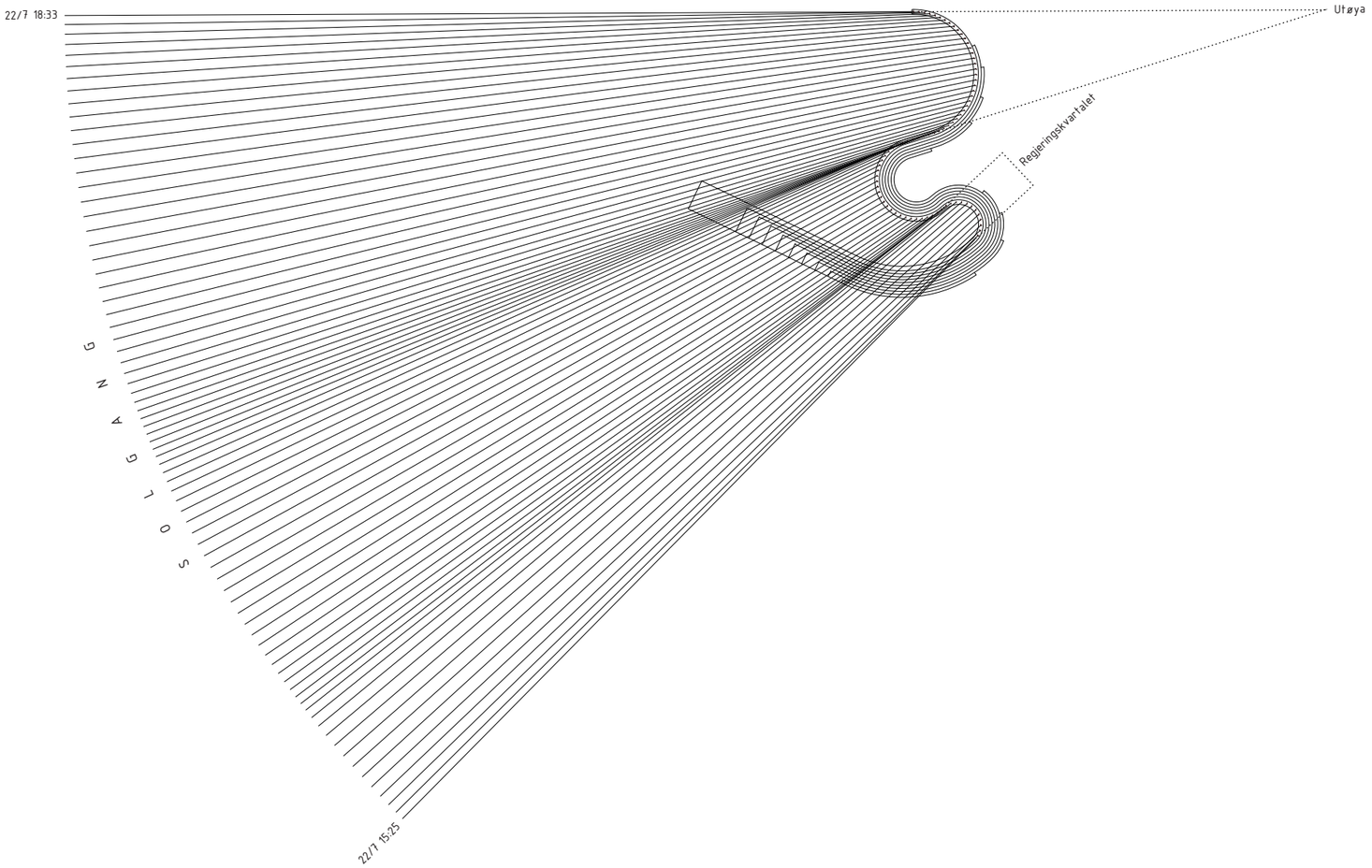

KONSEPT

Minnestedet skal hedre dem som ble drept under bombingen av regjeringskvartalet og dem som ble drept på Utøya den 22. juli 2011.

Minnestedets form knytter seg til tidsforløpet for terror-angrepet og solens gang er valgt som et grunnleggende uttrykk for tid: Det er solens posisjon på himmelen og retningen på sollyset på avgjørende tidspunkt under terrorangrepet som har gitt geometrien til de to plassene på minnestedet.

Det første plassen er rettet mot solen slik den står på det tids-punktet da bomben eksploderte i regjeringskvartalet i Oslo. Den andre plassen er rettet mot solen slik den står i den tids-perioden angrepet på Utøya varte. Dette innebærer at når klokken er 15.25 vil det ikke falle skygge inne i den første plassen. Mellom kl. 17.21 og 18.33 vil det ikke falle skygge inne i den andre plassen. På det nederste trinnet av trappen er det plassert en rekke av 77 bronsesøyler. Søylene er forbundet med hverandre, noe som gjør dem til en sterk konstruksjon. De har en naturlig mørk patina, men øverst, der de vender seg mot solen, er de blanke. Når solen beveger seg over minnestedet vil de 77 blanke flatene reflektere lyset.

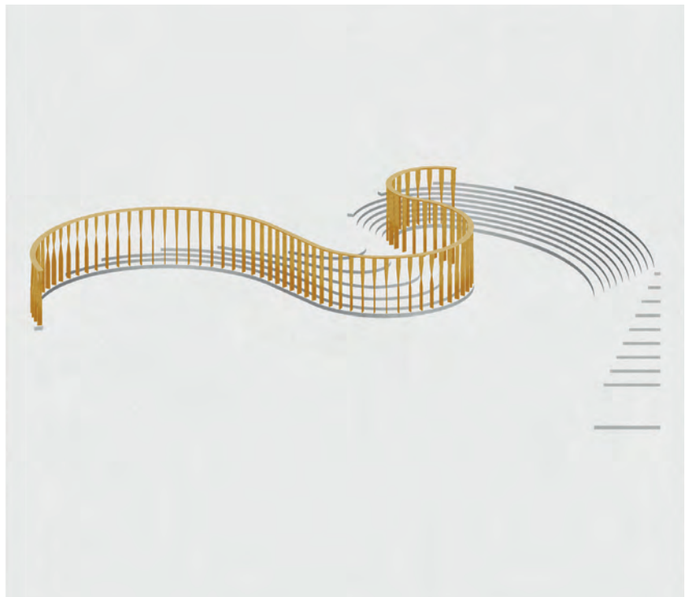

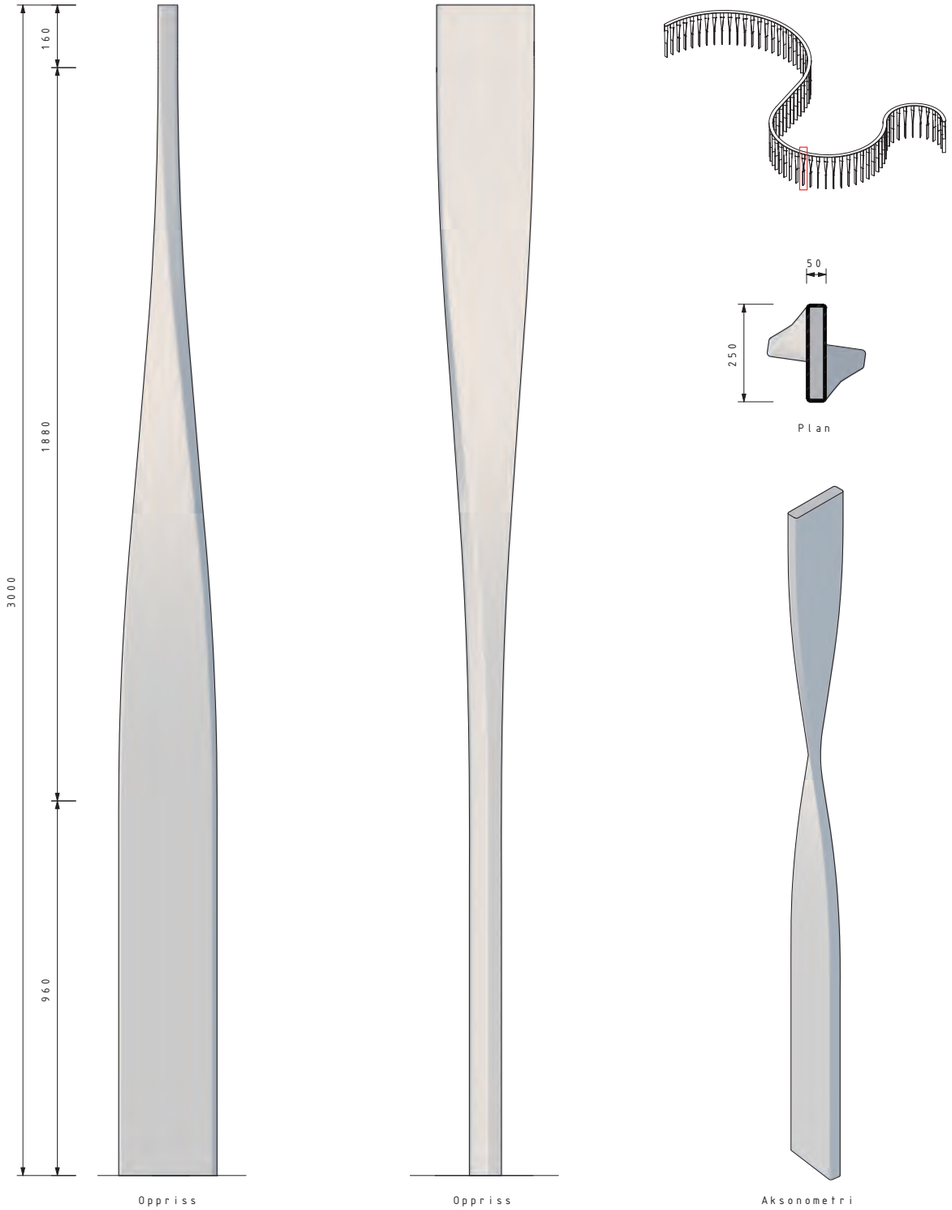

MATERIALBRUK

Minnestedet tenkes utført i lokal naturstein og bronse.

Fjellet i området langs Utstranda består hovedsakelig av Ringerikssandstein som har en karakteristisk og variert brunrød farge. Trappen som omkranser minnestedet og danner gjestebrygge tenkes utført i denne steinen eller en annen naturstein med liknende farge og materialitet.

Søylerekken med de 77 søylene tenkes støpt i bronse. Bronse tåler å stå i vann og den byr på svært mange muligheter når det gjelder materialbearbeiding. Søylene kan produseres maskinelt.

Under vises et nærbilde av bronse med en gradert overgang fra mørk bearbeidet tekstur til blank og glatt tesktur.
Nederst vises et nærbilde av Ringerikssandstein.

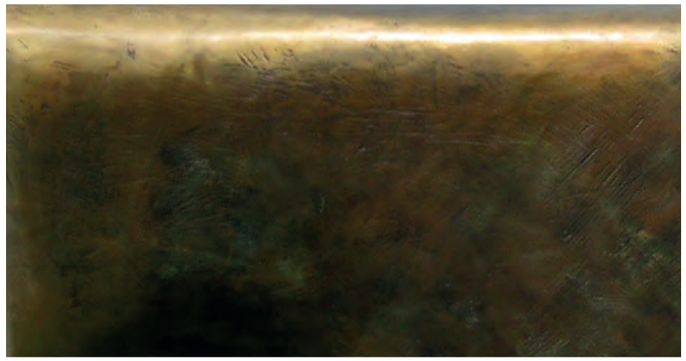

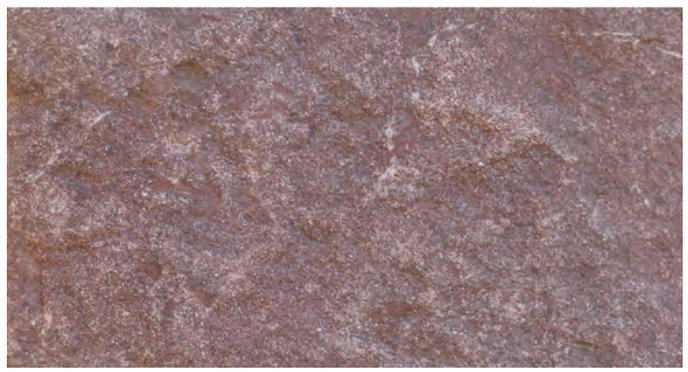

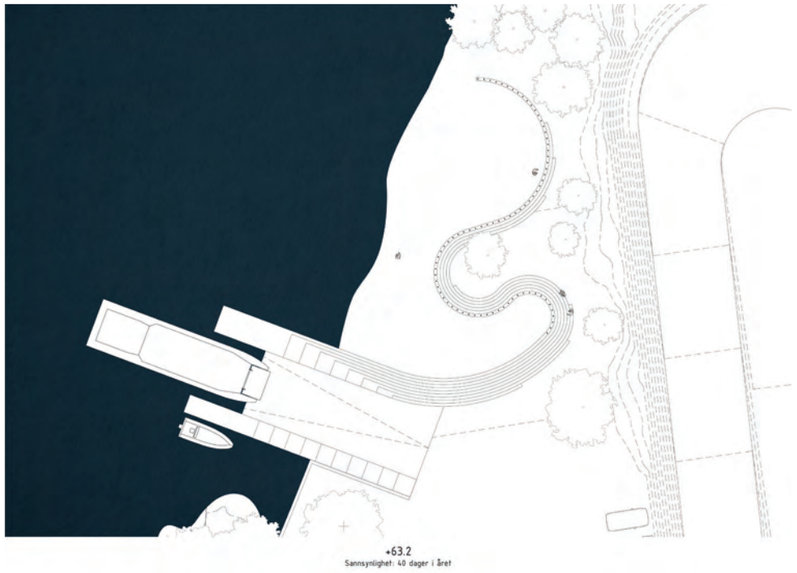

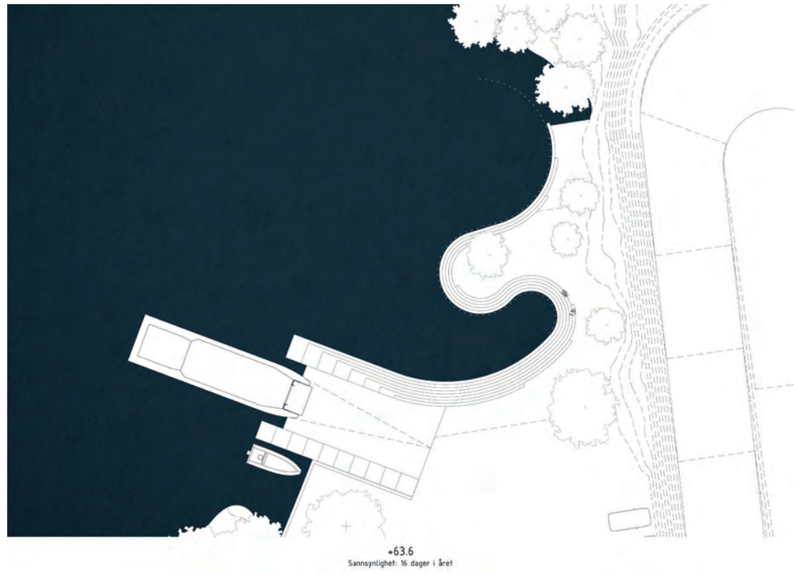

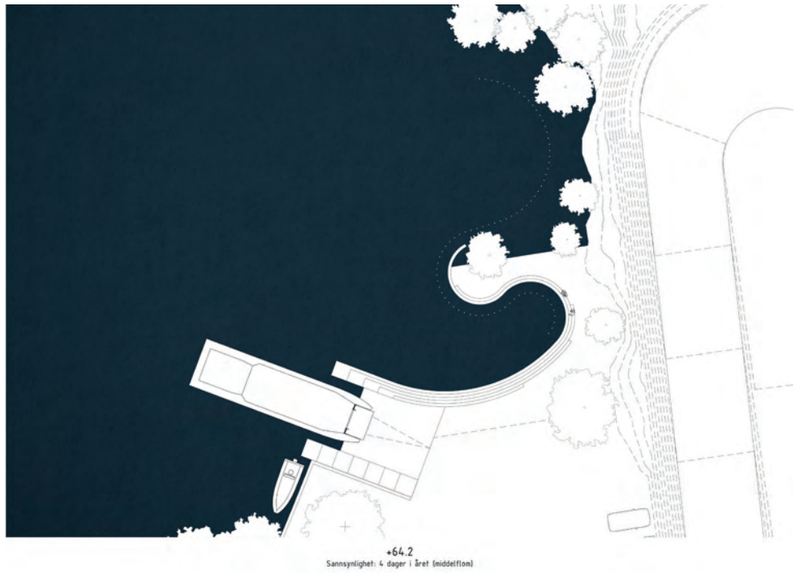

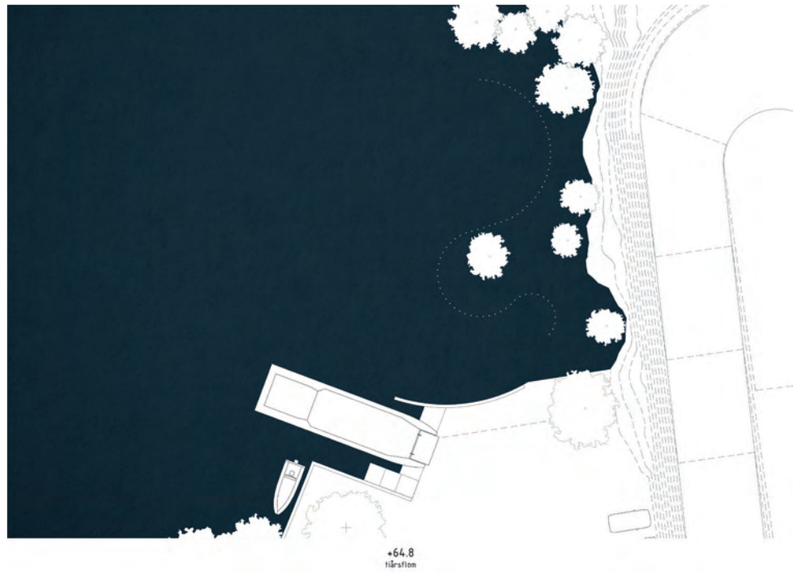

MINNESTEDET OG VANNET

I arbeidet har minnestedets forhold til vannet vært et viktig tema. I den endelige løsningen ligger minnestedet helt nede ved vannkanten. Den store flaten vil speile lyset og nærheten til vannet vil kunne oppleves sterkt.

Tyrifjorden er regulert og normalvannstanden er +63. Ved normal vannstand vil minnestedet, grusstranda og rommet foran søylerekken ha plass til mange mennesker. Slik er det de fleste dagene i året, men vannlinjen vil variere i takt med vannstanden. Når vannet stiger vil stranda minke. Noen dager i året vil vannet nå opp til søylerekken og noen få dager vil trappen og søylene stå i vann.

Det at vannet og dets syklus vil endre minnestedet og måten det kan oppleves på er et grunnleggende trekk ved prosjektet.

Til venstre vises plandiagrammer av hvordan flomvannet vil påvirke minnestedet.
Under vises en collage som beskriver hvor høyt vannet stod i juni 2019 (+63,8) og hvordan minnestedet ville oppleves under en slik vårflom.

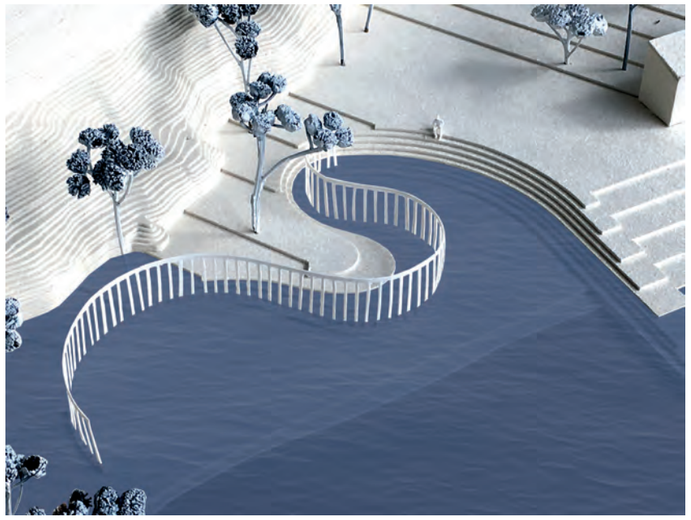

OPPLEVELSE
Antallet ofre er et nødvendig og viktig element i utformingen av minnestedet og i fremtiden vil det kanskje bare være innlevelse for ofrene som vil kunne berøre og vekke forståelse for alvoret i hendelsen.

Det har vært en intensjon i arbeidet at minnestedet skal kunne ta imot mennesker med ulike behov og at det skal kunne oppleves godt å være der. Trappen som omkranser minnestedet vil være et fint sted å oppholde seg enten man er der for å minnes, vente på båten, eller lytte til noen fortelle om Utøya eller terrorangrepet. Man vil kunne sitte i trappen inntil søylene, eller mer skjermet på en benk litt unna. Nærheten til vannet og henvendelsen mot solen og utsikten er kvaliteter man vil kunne sette pris på.

Illustrasjonen til venstre er en idéskisse som viser søylerekken i vann. Under vises en tidlig illustrasjon av minnestedet sett fra gjestebryggen.

Tekst av Mattias Ekman

REDEGJØRELSE FOR SKISSEPROSJEKT

Nasjonalt minnested etter terrorangrepet 22. juli 2011 i Hole kommune

manthey kula og Bureau Bas Smets med Mattias Ekman. 30. juni 2019.

På grunnlag av en vurdering som Statsbygg gjorde fra februar til juni 2017 besluttet regjeringen at det nasjonale minnestedet i Hole kommune etter terrorangrepet 22. juli 2011 skal etableres ved Utøyakaia. Oppdraget med å anskaffe utforming av minnestedet ble gitt til Statsbygg. 11. januar 2018 sendte Statsbygg invitasjon til anbudskonkurranse til kunngjøring i Doffin-basen og TED-basen. 23. mai 2018 ble oppdraget med å lage skisseprosjekt tildelt teamet manthey kula og Bureau Bas Smets med Mattias Ekman. Dette dokumentet beskriver skisseprosjektets forslag og redegjør for hvordan det forholder seg til føringene.

1 Begrepet *minnested* og oppdragets historikk

Den betydning som begrepet *minnested* har for oppdraget er etablert i etterkant av terrorangrepet 22. juli 2011 av styringsgruppen for nasjonale minnesteder. Tidligere har begrepet *minnested* enten vært brukt for å betegne et sted som det er knyttet historiske minner til eller som en norsk oversettelse av det franske begrepet *lieu de mémoire*. Det senere er et begrep definert av den franske historikeren Pierre Nora for å beskrive nasjonale symbolkompleks som trikoloren, Marseillaisen eller Bastillen – både stedsbaserte og ikke-stedsbaserte.[1] Styringsgruppen skiller mellom *minnesteder* og «tradisjonelle minnesmerker»:

> De minnesmerker som skal etableres etter 22. juli, skal ikke bare minnes og hedre de drepte, men også øvrige ofre, redningsmannskaper og frivillige. Dette er et mandat som skal formidle flere dimensjoner enn de fleste tradisjonelle minnesmerker. I forlengelsen av mandatet ser styringsgruppen det som naturlig å inkludere et fremtidsperspektiv som påminner oss, og kommende generasjoner, om de grunnleggende verdiene som skapte et sterkt og samlende mangfold midt i katastrofen. ... [Minnesteder] har oftest en funksjon utover selve minnet om en konkret hendelse, og motiverer et rom med flere dimensjoner som formidler et større budskap. Styringsgruppen bygger sin innstilling på at det etableres nasjonale *minnesteder* i Oslo og Hole.[2]

Videre heter det at:

> Et *minnested* er først og fremst et sted som er tilrettelagt for å minnes en hendelse. Stedet bærer ofte klare referanser til en konkret hendelse gjennom beskrivelser, monumenter etc., men like viktig er det at stedet er et sted for refleksjon over en hendelse og dennes konsekvenser ... Et minnested kan også ha et videre funksjonsomfang utover minnet om den konkrete hendelsen; det kan være et sted for å minnes og reflektere også øvrig savn/andre hendelser.
> Et minnested fordrer derfor ofte en større grad av fleksibilitet knyttet til utformingen og fremstår som mindre statisk og styrende i sin formidling ... Et minnested vil derfor gjerne ta større plass enn et minnesmerke, da det ikke bare begrenser seg til selve den utløsende hendelsen, men får et videre bruksomfang.[3]

---

[1] For den første betydning, jf. «Minnested» i, *NAOB – Det Norske Akademis ordbok*, redigert av Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Oslo: Kunnskapsforlaget. For den andre, jf. Pierre Nora, 2016, «Mellan minne och historia: Platsernas problem» i *Mellan minne och glömska. Studier i det kulturella minnets förvandlingar*, redigert av Johan Redin og Hans Ruin, 77–110, 400–03, 48. Göteborg: Daidalos. I denne oversettelsen til svensk er de blitt kalt *minnesplatser*. I norsk kontekst, se for eksempel Eskil Følstad, Per Steinar Raaen og Olav Skevik (red), 2006, *Stiklestad og andre minnesteder. Foredrag i 2004 og 2005*. Verdal: Stiklestad Nasjonale Kultursenter.

[2] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, 25. april 2012, *Steder for å minnes og påminnes – innstilling vedrørende minnesteder etter 22. juli* [rapport], side 7.

[3] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 8.

Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli har definert begrepet ytterligere. Det heter at et minnested er «et sted, et horisontalt areal og rom som utover at det gir plass til kunstneriske uttrykk og informasjon, også befolkes av mennesker» og at det typisk «inspirerer til fysisk interaksjon [som] individuelle *handlinger* og kollektive *samhandlinger*, uten at det finnes en mal for hvordan disse kan eller skal gå for seg».[4] Videre er minnesteder steder hvor «det offentlige og private smelter sammen [og] der demokratiske verdier gjenspeiles og praktiseres».[5] I rapporten *Vurdering av nasjonalt minnested på Utøyakaia* legger man til grunn definisjonene som referert over men utvider begrepet *minnested* til å inkludere tradisjonelle, objektsbaserte minnesmerker, som det i Falstadskogen over krigsfanger, fra 1947, og det på Bygdøy over ofrene etter tsunamikatastrofen, fra 2007.[6] Samtidig framholder man at «de fleste [minnesteder] er også plassert på eller nær stedet der [den historiske] hendelsen utspant seg», og kobler seg dermed til den eldre forståelsen av minnested som et sted det knytter seg historiske minner til.[7]

Til grunn for prosjektet ligger en vurdering av tomtens egnethet for bruk til minnested, utført av Statsbygg.[8] For å få en forståelse for prosessene som ledet fram til dette oppdraget vises det til eksisterende historikker.[9]

Begrepsbruk i skisseprosjektet

I dette prosjektet og i beskrivelsen er det lagt til grunn den betydningen av *minnested* som er gitt av Styringsgruppen for nasjonale minnesteder og Kunstutvalget. En diskusjon om dette prosjektets forhold til begrepet *minnested* gis i avsnitt 4. I redegjørelsen som følger vil ordet *minnested* henvise til det nordlige området av tomten som er avsatt spesifikt for erindringsbruk, inkludert det nye kaianlegget for MS Thorbjørn, som både har en praktisk natur og understøtter erindringen av det som skjedde. *Planområdet* eller *tomten* viser til det større anleggsområdet, inkludert minnestedet, adkomstveien, parkeringen, odden og kaien.

2 Føringer for oppdraget

De følgende dokumentene gir de viktigste føringene for oppdraget:[10] Statsbyggs invitasjon til anbudskonkurranse for minnested på Utøyakaia,[11] datert 11. januar 2018, Statsbyggs og Asplan Viaks planprogram,[12] vedtatt 17. september 2019 av Hole kommune og Statsbyggs vurdering av nasjonalt minnested på Utøyakaia,[13] fra juni 2017. Disse og andre relaterte dokumenter kan lastes ned fra

https://www.statsbygg.no/Prosjekter-og-eiendommer/Utviklingsprosjekter/Utoyakaia/Dokumenter/

[4] Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, 11. juni 2013, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli* [rapport], side 13.
[5] Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli*, side 13.
[6] Statsbygg, Juni 2017, *Vurdering av nasjonalt minnested på Utøyakaia* [rapport], sidene 16–18.
[7] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 16.
[8] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, særlig kapitlene 8–12.
[9] Mattias Ekman, 2013, «Edifices. Architecture and the Spatial Frameworks of Memory» [doktoravhandling]. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, sidene 303–07; Ingeborg Hjorth og Line Gjermshusengen, 2017, «Et minne i bevegelse. Mønstre, spenninger og endringer i den nasjonale minnestedsprosessen etter 22. juli 2011» i *Tidskrift for kulturforskning*, 16 (2), 5–29; Statsbygg og Asplan Viak, september 2018, *Detaljreguleringsplan for nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Endelig planprogram. Fastsatt i Hole kommunestyre: 17.09.2018*, side 7; KORO, 2017, «Fakta: Minnesteder etter 22. juli» [nettside]. Hentet 17. juni 2019, https://koro.no/aktuelt/fakta-minnesteder-etter-22-juli/.
[10] Jf. Statsbygg, 11. januar 2018, *Invitasjon til anbudskonkurranse (åpen konkurranse). Prosjekt 1011801 Minnested i Hole – Utøyakaia. Prosjektering H003*, side 3.
[11] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*.
[12] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*.
[13] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*.

De overordnete føringene

Invitasjonen til anbudskonkurransen angir de overordnete føringene for oppdraget:

> Oppdraget gjelder utforming av minnestedet, og tilhørende omgivelser. Utformingen skal gi et verdig og nasjonalt minnested med kunstneriske kvaliteter. Det skal være et sted for refleksjon for etterlatte, overlevende, frivillige, hjelpemannskaper samt nåværende og fremtidige generasjoner. [...]
>
> Som en del av oppdraget skal det vurderes hvordan området som helhet bør bearbeides. [...]. I tillegg til utforming av minnestedet omfatter oppdraget atkomstsituasjonen til både Utøya og minnestedet [...] Oppdraget skal løse utforming for infrastruktur og logistikk i kaiområdet slik at området får et helhetlig grep.
>
> Minnestedet på Utøyakaia bør inneholde og ivareta følgende:
> - Visuell kontakt med Utøya
> - Visuell kontakt med brygga og M/S «Thorbjørn»
> - Direkte kontakt med vannet
> - Plass til flere besøkende samtidig
> - At funksjon opprettholdes ved normal vannstandsvariasjon
> - Utforming av flate(r) i varig og presis materialitet for innskriving av navn og/eller tekst
> - Gode sol-, lys- og vindforhold.
> - Romlig sammenheng mellom kaiområde og minnested
>
> For området for øvrig skal skisseprosjektet ivareta følgende:
> - God funksjon og logistikk på området for transport til Utøya og anløp for M/S «Thorbjørn»
> - Universell utforming, herunder adkomst fra parkeringsplass og bussholdeplass
> - Noe økt parkeringskapasitet og oppgradering av parkeringsplass
> - Oppstillingsplass for buss, og av- og påstigning for besøkende som kommer med buss.
> - Skjerming mot nærmeste naboeiendommer

Redegjørelsen under vil henvise til spesifikke passasjer i invitasjonen og andre dokumenter. Utover disse har prosjektet forholdt seg til en hel mengde føringer – ønsker, krav, behov, tanker – som er overlevert teamet muntlig under prosjektmøter og presentasjoner. Disse er iblant sammenfallende med andre føringer. På grunn av mengden er de ikke redegjort for spesifikt i dokumentet, men teamet og Statsbygg har kontinuerlig vurdert dem i utviklingen av prosjektet.

Utover de overordnete føringene for oppdraget krever invitasjonen «etablering av en god prosess som i tilstrekkelig grad ivaretar dialog og medvirkning med alle de involverte parter», som en del av oppgaveløsningen. Prosessens utforming, prosjektets organisering samt medvirkning for relevante parter har vært grundig vurdert og utarbeidet i samråd med Statsbygg og i tråd med føringene.[14] Dette dokumentet redegjør ikke nærmere for disse forholdene.

3 Redegjørelse for skisseprosjektet i forhold til føringer

Minnestedet er utformet for å skape en vakker plass for å minnes og hedre ofrene for terrorangrepet 22. juli 2011 og innsatsen til dem som deltok i redningsarbeidet, og et sted hvor dagens aktiviteter, blant annet allmenn rekreasjon og kommunikasjon til og fra Utøya, kan opprettholdes.

[14] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 21. juni 2017, *Nasjonalt minnested ved Utøyakaia* [pressemelding]; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, kapitel 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, kapitel 3.

Minnestedet – et overgripende perspektiv
I tråd med føringene er adkomstforholdene til minnestedet grundig studert og vurdert.[15] Forslaget legger til grunn at en ny adkomstvei opparbeides fra fylkesvei 155 ned til kaien helt sør på tomten. Foruten å gi svar på flere trafikale utfordringer (se under) så skaper veien en romlig sekvens som leder besøkerne til minnestedet. Den ***første delen,*** adkomstveien, legger til rette for gående og innkjøring med sykkel, bil, buss eller lastebil. Besøkeren beveger seg først bort fra minnestedet for siden å svinge tilbake mot vannet og ankomme sørenden av tomten. Den nye veiens trasé bidrar til å utvide det tilgjengelige arealet på kaien. Det er her, i den ***andre delen***, besøkeren til minnestedet går ut av bussen eller parkerer bil og sykkel. Leirdeltakerne som skal til Utøya samles og venter på fergen, AUF medlemmer transporterer gods og naboer eller andre besøkere bader eller ser på utsikten. Den ***tredje delen***, tomtens nordligste del, rommer minnestedet, et sted for ettertanke og erindring men også samtaler, undervisning eller markeringer. Stedet favnes av fjellveggen i øst og vegetasjonen mot naboen i nord, og her vil blikket naturlig vendes mot vannet og over mot Utøya.

Bruken av tomten separeres slik at den ***andre delen*** har plass for hverdagslige funksjoner uten å direkte innvirke på bruken av den ***tredje delens*** minnefunksjoner. Den nye adkomsten ivaretar derfor behov for sameksistens,[16] bedre enn hva eksisterende situasjon gjør og tidligere undersøkte alternativer klarer.[17]

Minnestedets plassering på den nordlige delen av tomten framstår dermed som den best egnete plasseringen i forhold til den nye adkomsten og er i tråd med konkurransens bestemmelser.[18] Det gir en avskjermet lokalisering, separert fra parkeringen, og imøtekommer anbefalinger og oppfatningen til AUF og Støttegruppen. Det vil kunne defineres som et «avgrenset areal» og «minnestedet kan [på den måten] gis en verdig utforming selv om livet går sin gang på kaia».[19] Samtidig er det en forutsetning for arbeidet med minnestedet at det skal tilhøre plassen og ikke isoleres fra sin sammenheng. Fergen MS Thorbjørn opprettholder de praktiske funksjonene med å frakte mennesker og ting mellom fastlandet og Utøya. Samtidig opprettholder den ved sin tilstedeværelse minnet av 22. juli og kontinuiteten til aktivitetene på Utøya, som terroristen forsøkte å stoppe. Den binder sammen hverdagen med minneaktivitetene. Det kommer til uttrykk i at den nye kaien for MS Thorbjørn, hvor også fritidsbåter på Tyrifjorden er invitert til å legge til, er en integrert del i den form som utgjør minnestedet. Dessuten, for å understreke sammenhengene mellom hverdag og minne, har hele tomten, inklusive minnestedet, fått en samlet utforming, hvor linjer, flater og materialbruk knytter delene sammen til en helhet.

Adkomst og tilrettelegging for kjøretøyer, fartøyer og fotgjengere
Det anlegges en ny adkomstvei fra fylkesvei 155 ned til kaiområdet. Fortau etableres fra skole-/rutebussholdeplassen på fylkesveien til adkomstveien. Området mellom fylkesveien og adkomstveien beplantes og fortauet adskilles fra fylkesveien med refuge, og sikres mot sjøsiden med rekkverk kombinert med autovern. Adkomstveien ned til Utøyakaia utføres i plasstøpt betong. Langs veiens ytterside videreføres fylkesveiens autovern i kombinasjon

[15] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[16] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 21; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 18.
[17] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 43–46; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 18.
[18] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 6; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.
[19] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 6, 8, 21, 36; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, sidene 15, 18.

med rekkverk for gående. Forstøtningsmurene på hver side av adkomstveien utføres som betongkonstruksjoner. Betongoverflatens tekstur og farge utformes med hensyn til de naturlige materialuttrykkene i området. Under veien anlegges det et lagerrom for utstyr til drift.

Den nye adkomstveien bidrar til å løse flere trafikale utfordringer.[20] Blant annet muliggjør den nedkjørsel til tomten med langferdsbusser, noe som gjør at de ikke trenger å stanse, parkere eller snu på fylkesveien, eller andre lokale veier, og slipper å sette av fotgjengere på fylkesveiens begge sider. Trafikk og parkeringsforhold er utformet som en integrert del av planområdet, og det vil bli lagt vekt på en vakker og verdig utforming også av disse delene, blant annet i tråd med ønsker fra Støttegruppen og prosjektets overgripende idé.[21]

Snuplass og parkering for langferdsbuss, biler og sykler
Det er etablert en plass for av- og påstigning og snuplass for buss og lastebil på tomtens sydvestre del, innenfor odden. Busser vil kunne kjøre ned på tomten, og man vil unngå stans og parkering på fylkesvei 155. Fotgjengere trenger da ikke å krysse fylkesveien – noe som bedømmes som trafikkfarlig. Løsningen vil også minke belastningen for lokaltrafikken og lokalbefolkningen,[22] noe som man i forarbeidet bedømte at det ikke var mulig å få til.[23] Det er planlagt oppstillingsplass for to busser og snuplass for en tredje, i tråd med ønsker fra AUF og Utøya AS.

Den nye adkomstveien gir større parkeringskapasitet enn det som var mulig med den eksisterende adkomstveien. Det er planlagt parkering av omkring 40 biler, hvorav to er HC-plasser, samt oppstillingsplass for ti sykler. Plassen utformes slik at den på ekstraordinære dager kan romme flere busser og færre biler, eller omvendt.

Kjørearealet for busser utføres i betong med synlig tilslag, og øvrig areal legges med grus tilpasset lokal fargepalett. På kjørearealet fram til fergerampen bindes grusen. Plassen beplantes med furutrær. Overvann fra adkomstvei og plass filtreres før det ledes til fjorden. Furutrærne og grusen bidrar til å myke opp plassen, slik at den ikke framstår som en tom parkering når den ikke er fylt med biler, i tråd med anbefalingene.[24]

Kai og servicebygning for AUF
Det anlegges en rampe for fergen MS Thorbjørn. Rampen utføres i betong med en overflate av grus. I vannet utenfor og på selve rampen settes det styrepæler.

Et lite servicebygg settes opp mellom rampen og bussoppstillingen. Servicebygningen inneholder et lagerrom for varer til og fra Utøya, et teknisk rom og et toalett. Bygningen, som har utkragende letak, utføres i materialer tilpasset anleggets øvrige materialbruk. Mellom servicebygningen og den naturlige odden etableres en brygge for den lille Utøyabåten. Mellom bygningen og parkeringsplassen plasseres et nedgravd avfallssystem og lukket septiktank.

Ferdsel på minnestedet
Minnestedet kan, med forbehold for blant annet høy vannstand og særlig dårlig vær, brukes alle dager i året og alle tider på døgnet i tråd med satte krav.[25] Av hensyn til

[20] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 6, 30–32.
[21] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 22.
[22] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 10.
[23] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 22, 43.
[24] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 41.
[25] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.

lokalbefolkningen og fjernvirkningen, vil ikke området opplyses unødvendig når det er mørkt.[26] Moderat belysning som muliggjør bruk året rundt vil likevel bli vurdert.[27]

Rutebuss
Fotgjengere som ankommer med rutebuss på fylkesveien kan gå ned den nye adkomstveien.[28] De trenger ikke å krysse noen veier.

Universell utforming
Utformingen av tomten er basert på et prinsipp om at minnestedet skal være tilgjengelig for alle og universelt utformet.[29] Kaiområdet og minnestedets østre del er etablert som et skrånende plan med en helningsgrad på henholdsvis 1:15, 1:20 og 1:50, noe som muliggjør hindringsfri bevegelse for dem som har vanskelig for å gå, sitter i rullestol, triller barnevogn etc., mellom parkeringen og minnestedet. Adkomst med bil og buss til kaiområdet gjør at de fleste slipper å bevege seg ned skråningen. For dem som ankommer med rutebuss er gangveien ned fra fylkesveien utformet med en helningsgrad på 1:10.

Hverdagens aktiviteter

Lokalsamfunnet og barn og unge
Hele planområdet er gitt en helhetlig utforming, oppgradering og forskjønning i tråd med innspill fra lokalsamfunnet og andre føringer, og det er lagt til rette for at tomten skal kunne brukes for rekreasjon og friluftsliv.[30] Minnestedet vil skjermes fra veien og eiendommer på oversiden av tomten med sin plassering inntil fjellveggen, og bidra til at lokalbefolkningen i stor grad ikke trenger å se det i sin daglige virksomhet.[31] For å ta hensyn til de nærmeste naboene er minnestedet skjermet mot naboeiendommen i nord med en beplantet fylling i sjøen, og planområdet er skjermet mot syd med beplantning og gjerde.[32] Ved plasseringen i nord på tomten vil minnestedet ligge avsides og skjermet fra bading på odden, i tråd med ønsker fra naboene.[33] Minnestedets integrerte gjestebrygge vil dessuten bidra til å invitere til tomten og forenkle ilandstiging for båtfolket, både som besøkere til minnestedet og til tomten for øvrig.

Barns og unges interesser er ivaretatt ved at ferdsel fra fylkesvei til vannkanten til fots eller med sykkel er godt tilrettelagt for hverdagslig bruk av tomten, blant annet for bading.[34] Videre gjør den nye adkomstveien at langferdsbusser ikke trenger å stanse, parkere eller snu på fylkesveien, noe som minsker risikoen for farlige situasjoner for syklende og gående på fylkesveien. Fortauet og plattformen mellom bussholdeplass og adkomstvei gir en tryggere trafikksituasjonen ved å skape gode siktlinjer og gangforhold og bidrar til å markere

[26] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 31.
[27] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 19.
[28] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 23, 36, 41; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 19.
[29] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, sidene 9, 11; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 36, 42; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.
[30] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 8, 22.
[31] Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatisk stress, Per-Olav Michel og Per Hellevik, 2015, *Psykososiale konsekvenser av nasjonalt minnesmerke i Hole* [rapport], side 22.
[32] Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 6, 8–9, 21; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 16.
[33] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 21.
[34] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 32.

nedkjøringen til kaia slik at bilbårne besøkere ikke kjører inn på annens eiendom og forstyrrer dagliglivet til minnestedets naboer.

AUF
Planområdet er oppgradert og gir bedre forutsetninger for AUFs drift av Utøya, i tråd med ønsker og innspill fra AUF.[35] Kaianlegget er oppgradert og gir god funksjon og logistikk for transport til Utøya og anløp for MS Thorbjørn og andre båter.[36] Kapasitet på parkering, kaianlegg og andre praktiske funksjoner er avveid for best å utnytte plassen i tråd med AUFs ønsker.[37] Videre bidrar servicebygningen til å løse praktiske utfordringer og minnestedets trappeform gir anledning for dem som venter på ferge eller har ankommet land å sitte ned. Minnestedets trapp kan også fungere som amfi for å tale til en gruppe med mennesker – sommerleirdeltakere eller besøkere til demokratisenteret på øya før fergeturen.

Minnestedet

Form og minne
Minnestedet er plassert i skillet mellom vannkanten og den skrånende flaten som utgjør kaiområdet. Utformingen bærer i seg henvisninger til aspekter av 22. juli-hendelsene:

Minnestedet er basert på tanken om at solens bevegelse er et varig uttrykk for tid. Hver dag, på ny, vil solen bevege seg over himmelen i det tidsintervallet angrepene pågikk. Fra klokken 15.25, da bomben eksploderte i Regjeringskvartalet, til klokken 18.34, da terroristen ble arrestert på Utøya, faller solens stråler inn over minnestedet. Solretningene er brukt til å skape en form i terrenget som er avgrenset av en trapp i lokal naturstein. Den sørlige enden av trappen danner en gjestebrygge for båtfolket på Tyrifjorden og rammer inn den nye Thorbjørnkaien. På land tar trappen opp høydeforskjeller mellom et flatt område ved vannet og den nedre delen av den skrånende flaten. Dens slingrende form skaper to lune, soleksponerte plasser ved vannkanten.[38] Den sørlige plassens runde form defineres av linjer som er rettet mot solen slik den står klokken 15.25, det tidspunkt da bomben eksploderte i regjeringskvartalet, og den nordlige plassens runde form av linjer som er rettet mot solen klokken 17.22 og 18.34, tidsperioden angrepet på Utøya varte. Formene knytter hendelsene i regjeringskvartalet og på Utøya sammen, noe som har vært et underliggende motiv for plasseringen av minnestedet på Utøyakaia.[39]

På det nederste trinnet av trappen står det 77 søyler, foreløpig tenkt i bronse – én for hver av dem som ble drept. Avstanden mellom søylene er slik at man kan gå mellom dem eller sitte i trappen ved siden av dem. Der finnes det plass for pårørende, overlevende eller andre som tar del av minnestedet. Søylene er omkring tre meter høye og vrir seg rundt sin egen akse. De har en naturlig mørk patina og en polert flate øverst oppe. Når solen beveger seg over minnestedet vil de 77 polerte flatene reflektere lyset. Søylene er sammenføyet i overkant til et langsgående bånd i bronse for å danne én konstruksjon. Den tydelige tilstedeværelsen av antallet drepte springer ut av en erkjennelse av at det i framtiden kanskje hovedsakelig er innlevelse for ofrene som vil kunne berøre sterkt, vekke forståelse for alvoret i hendelsen og stimulere til aktualisering og refleksjon.

[35] Møter med AUF. Jf. Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 22, 25, 42; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[36] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[37] Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 20.
[38] Plasseringen ved foten av fjellveggen, med skjermende beplanting mot nord og trappeformen sørger for gode sol-, lys og vindforhold ved bruk av minnestedet. Jf. Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[39] Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*.

Som allerede beskrevet i avsnittet *Minnestedet – et overgripende perspektiv* så binder den nye Thorbjørnkaien sammen aktivitetene på tomten med minnestedets ettertanke, og knytter dagens virksomhet til AUFs historie og 22. juli-hendelsene. Den ene siden av kaien fungerer som gjestehavn for fritidsbåter. Den har en dobbel funksjon. Den legger til rette for bruk av tomten for båtfolket på Tyrifjorden. Den integrerer også i minnestedet en påminnelse om båtfolket, som bidro sterkt i redningsaksjonene og reddet livet til mange ungdommer som flyktet fra terroristen 22. juli 2011. Erkjennelsen om hvor viktig de frivilliges redningsaksjoner var er på den måten vevd inn i selve formen til minnestedet.[40] Den integrerte utformingen av minnestedet med nytt kaianlegg understreker hvor sterkt erindringen henger sammen med båttrafikken. Det ivaretar også anbefalingen om romlig sammenheng mellom kai og område for erindring.[41]

Vann

Tyrifjorden er Norges femte største innsjø og har et areal på 137 kvadratkilometer.[42] Den er populær til rekreasjon og har betydelig båtaktivitet, og rundt innsjøen er det flere enn 1 700 hytter. Vannet utgjør et kjerneelement i minnestedet og vil kunne føre tankene til de sentrale rollene som vannet hadde i terrorangrepet på Utøya – det vanskeliggjorte flukt og ledet til tap av liv, det vanskeliggjorde politiets innsats, det gjorde at mange kunne flykte ved å svømme og det la til rette for lokalsamfunnets redningsaksjoner med fritidsbåter.[43] Et tema for arbeidet med minnestedet har vært at Utøya, og stranden der minnestedet ligger, er deler av samme landmasse, og at vannet skiller dem fra hverandre så vel som forbinder dem. Vann har en tradisjon for å bli brukt poetisk og estetisk, og vil kunne bidra til at stedet oppleves vakkert og kontemplativt. Ved sin integrering med den nye Thorbjørnkaien og gjestebryggen for båtfolket så er minnestedet tydelig koblet til båtaktiviteter og kaien er den eneste, store konstruksjonen på tomten som bryter vannlinjen.

Minnestedet ligger tett på vannkanten, og variasjonene i vannstand vil framheve minnestedets utforming. Vannflaten er regulert med 1 meter som kilde til vannforsyning, og vernet mot ytterligere regulering. Normalvannstand er +62,75 meter over havet; middelflom +64,2; 5-årsflom +64,7; 10-årsflom +64,9; 50-årsflom +65,2 og 200-årsflom +65,6. Det vises til diagram som viser dagsfordeling av vannstanden. [44] Funksjonen til minnestedet skal opprettholdes ved normal vannstandsvariasjon.[45] Større delen av året vil hele eller store deler av det flate området vest for trappen være tilgjengelig. Et tjuetall dager i året vil det flate området dekkes av vann, og deler av, eller hele søylerekken vil da stå i vann. Ved fem- og tiårsflom vil kun de øverste trappetrinnene være synlig over vann.

Den varierende vannstanden er en del av stedets karakter og er integrert som en positiv faktor i utformingen av minnestedet. Vannkanten vil variere over året og noen dager vil trappen framstå enda tydeligere mot bakgrunn av vannet. Søylerekken vil iblant speile seg i vannflaten og i ekstreme tilfeller vil hele minnestedet kunne betraktes fra adkomstveien over, fra parkeringen eller fra fjorden som en form stående i vannet. Vannets vandringer og

[40] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 7, 34; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 9; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, sidene 15, 17.
[41] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[42] NVE, 29. januar 2009, «012/14 Tyrifjorden» [nettside]. Senest oppdatert 3. juli 2018. Hentet 19. juni 2019, https://www.nve.no/vann-vassdrag-og-miljo/verneplan-for-vassdrag/buskerud-og-vestfold/012-14-tyrifjorden/.
[43] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[44] manthey kula et al., 20. juni 2019, *Nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Minnestedets forhold til flomsituasjonen* [plansje].
[45] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 29, 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 18.

skiftende nivå vil bidra til at minnestedets utseende vil variere fra besøk til besøk, og fotografier som blir tatt ved ulike tidspunkt vil sammen danne et dynamisk bilde av minnestedet.

Naturen

Helt siden innstillingen fra Styringsgruppen for nasjonale minnesteder har det vært et premiss at minnestedet i Hole skal ha nærhet til vann og grønne omgivelser.[46] Store deler av tomtens opprinnelige natur ble fjernet da man opparbeidet veien til kaien i forbindelse med gjenreisingen på Utøya.[47] Forslaget tar vare på merparten av det som er igjen av den opprinnelige naturen ved å bevare deler av fjellveggen på den nordlige delen av tomten – som vil danne et bakteppe for minnestedet sett fra sjøen – og odden med trær på den sørvestlige delen av tomten. På den måten bevares markører for stedet slik som det framsto ved tidspunktet for angrepet, da flere legeteam og annen personell tok imot ungdommer som hadde blitt reddet av båtfolk. De deler av tomten som allerede er vesentlig endret vil gis ny utforming og materialitet som støtter opp under den helhetlige utformingen, og rammer inn og løfter fram naturpartiene.[48] Minnestedets formmessige inngrep er lavmælt i forhold til naturelementene – odden med trær, klippen og vannet – i tråd med føringene.[49]

Visuell tilknytning til Utøya

Minnestedet er anlagt for å etablere visuell kontakt med Utøyas kjente silhuett og hovedhuset, og innlemmer utsikten som et vesentlig designelement.[50] På gjestebryggen plasseres en lyktestolpe som markerer havnen og forbinder den med lykten på kaien på Utøya.

Øvrig utforming og materialer

Ved inngangen til minnestedet reises en bronsetavle som formidler nødvendig informasjon om minnestedet og 22. juli-hendelsene.[51] Både stranda og sonen mellom trappen og berget gruses og området beplantes med svartor. Det etableres benker for publikum og bergveggen sikres mot steinløsning.

Minnestedet og tomtens øvrige konstruksjoner vil i utstrakt grad bruke naturmaterialer som metall, naturstein og beplanting med trær for å framstå som vakkert, verdig og mildt, og for å utgjøre et integrert element i det omgivende naturrommet.[52] Løv, bar og stammer på gamle og nye trær, naturstein og fjordens vann vil framstå med ulikt utseende i vårsol, på sommeren, i høstregnet eller i vinterkulden. Sammen med vannets variasjoner og solens bevegelse vil naturens materialer bidra til at minnestedet oppleves med stor sanselig variasjon over året – ikke bare visuelt, men også med hensyn til stedets lydbilde og lukter. Løvverket på trærne vil på sommerhalvåret danne et skyggende tak over minnestedet, snøen vil vinterstid lage et teppe under søylene og tåken kan iblant innhylle minnestedet.

[46] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 11.
[47] Jf. Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 29.
[48] Jf. Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 8; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 19.
[49] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 8, 36.
[50] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 21, 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7. Det har vært et sentralt prinsipp siden innstillingen fra styringsgruppen for nasjonale minnesteder. Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 11.
[51] Det er angitt at navn og/eller tekst skal utføres i varig og presis materialitet Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7.
[52] Jf. Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 19, 22; Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatisk stress, Michel og Hellevik, *Psykososiale konsekvenser av nasjonalt minnesmerke*, side 32.

Navn på de drepte, overlevende og hjelpemannskaper
Vurderingen av nasjonalt minnested og planprogrammet angir at navn og alder til de 77 som ble drept skal framgå, og invitasjonen til konkurransen angir at de skal være formet i varig og presis materialitet.[53] Spørsmålet om utforming og plassering av navn og alder har stått sentralt i skisseprosjektet. Det vil bli studert videre i neste fase, og en endelig anbefaling om hvordan man skal ivareta føringene vil bli gitt.

Behovet for å hedre og minnes overlevende og hjelpemannskaper, blant annet for å løfte fram positive og konstruktive aspekter som «heltemot, redning og videre liv» har vært en gjenvendende føring for utforming av minnestedet.[54] Også denne tematikken har stått sentralt i skisseprosjektet. Tematikken vil studeres videre i detalj i neste fase, før endelig anbefaling vil bli gitt.

Fortolkning
Som det er redegjort for over, står formene til minnestedet i forhold til enkeltelementer i historien om 22. juli. Hensikten er å la minnestedet understøtte gjenfortellingen om hva som faktisk skjedde. Uten å forklare eller fortolke kan disse henvisninger være et startpunkt for egen ettertanke og erindring, og for å aktualisere historien i nye tider. Et sentralt utgangspunkt er at minnestedet bør ha en grad av formmessig kompleksitet slik at det ikke kun legger til rette for én måte å minnes på, men vekker refleksjon, inspirerer til tolkning og tenkning og ivaretar mange forskjellige nyanser av menneskelige følelser. Det er derfor et sentralt premiss at formspråket ikke skal framstå som et overtydelig symbol med begrenset rom for fortolkning, noe som også svarer til definisjonen av minnested som «mindre statisk og styrende i sin formidling» enn tradisjonelle minnesmerker.[55] Minnestedet tilhører det norske folk, og vil kunne bli brukt av mange ulike grupper og individer over lang tid framover – mennesker som vil ha ulik tilknytning og forhold til handlingene. *Kunstplanen* betoner også dette og noterer at det derfor «er viktig at minnestedene tar høyde for at de også skal 'snakke' til fremtiden og at de åpner for ulike lesninger og tilnærminger, både de som gjør seg gjeldende nå, og de kommende».[56] Minnestedet er formgitt for å åpne for et mangfold av fortolkninger og følelser, som spenner fra det personlige til det nasjonale og internasjonale, fra det vonde til det gode, fra det vakre til det grufulle og fra eksistensielle perspektiver til læring, kritisk refleksjon og konstruktivt arbeid. Bak utformingen ligger en intensjon om å gjøre minnestedet tilgjengelig for alle og inkluderende, uansett tro, livssyn, partipolitisk tilhørighet, generasjonstilhørighet eller stedstilhørighet. Det svarer til en rekke formuleringer i denne retningen.[57]

Minnestedet, heter det, bør unngå å framstå som «rått og brutalt» og heller framstå som «mildt», for å ivareta hensynet til naboene.[58] Hvilke former eller materialer som vil oppfattes som rå og brutale vil variere hos ulike personer og grupper. Assosiasjoner som knytter seg til

[53] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 34, 36; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 7; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 17.
[54] Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 7; Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 9; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 7; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 3.
[55] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 8.
[56] Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli*, side 13.
[57] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, sidene 7, 8, 9; Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli*, side 13; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 6.
[58] Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatisk stress, Michel og Hellevik, *Psykososiale konsekvenser av nasjonalt minnesmerke*, side 32; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 22.

en enkelt form eller et material vil variere stort, for eksempel vannet som reddet, vannet som drepte eller vannet som muliggjør bad og ferdsel med båt. Det er viktig å huske på at det her dreier seg om en av de blodigste og mest grusomme hendelsene i moderne norsk historie – minnestedet skal per definisjon få mennesker til å erindre de ekstremt rå og brutale hendelsene. Det er imidlertid ikke bevisst brukt former eller materialer som kan oppfattes som rå og brutale. Utover det å henvise til hendelsene vil det heller ikke tilbys noen spesifikke fortolkninger som kan oppfattes som rå og brutale. Med minnestedets gjennomgripende utforming og omhu i bruken av materialer og former er det lagt til rette for at minnestedet skal kunne oppleves i tråd med adjektiver som er brukt i føringer og ønsket av støttegruppen – verdig, lavmælt, avdempet, vakkert – og at de fysiske inngrepene vil framstå som forsterkende stedets iboende kvaliteter.[59] De assosiasjoner, minner eller følelser som den enkelte besøkeren skaper seg på stedet, eller den forståelse som bilder i media framkaller hos den enkelte, må, med hensyn til friheten til fortolkning, få lov til å være rå og brutale like mye som de vil kunne være preget av kjærlighet, sinne eller samfunnskritikk.

Bruk
Minnestedet er utformet for å fylle den grunnleggende funksjonen at hvem som helst skal kunne oppsøke stedet for å kunne ha en stille stund for å minnes, sørge, hylle eller reflektere i et vakkert og historisk naturrom.[60] Besøkende til minnestedet kan bevege seg langs fjellveggen på den svakt skrånende flaten eller gå ned trappen til vannkanten. Trappen og benker kan brukes for å sitte i for en stunds ettertanke. Plassene som trappen danner fyller også funksjonen som mindre amfi, hvor for eksempel en skoleklasse kan sitte mens en lærer eller guide forteller, eller hvor ungdomspolitikere samles for en kritisk samtale. Trappen vil også kunne brukes som et podium for å løfte taleren opp over tilskuerne.

Det er en forutsetning at minnestedet ikke skal endre tradisjonen med årlige minnemarkeringer i regjeringskvartalet og på Utøya.[61] Likevel er stedet utformet med et raust, åpent areal, og en trapp som ved behov muliggjør at det kan brukes for minneseremonier og lignende, for eksempel i forbindelse med statsbesøk eller andre hendelser. Forskning på minnesmerker og historiske steder har vist at samfunnets forhold til hendelser av viktig historisk karakter tenderer å forandre seg når nye generasjoner, med annen forståelse, tar over, noe som igjen påvirker bruken av stedene.[62] Framtidige forandringer i bruken av minnesteder knyttet til slike hendelser vil ikke kunne utelukkes, og utformingen av hele planområdet som et åpent landskap legger til rette for en rekke måter å bruke tomten på, i tillegg til dem som oppdraget krever.

Det var her det skjedde
Valget av tomten er motivert med at stedet har «nærhet til stedene og hendelsene som skjedde 22. juli og [at man kan utnytte] den kraften som ligger i at hendelsen fant sted akkurat her»[63] Stedet anses besitte en meningsbærende kraft fordi noe historisk har skjedd der. Denne slags

[59] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 9; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 17; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 6, 7, 19, 22.
[60] Jf. Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, sidene 9, 11; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 14; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 3.
[61] For eksempel Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.
[62] Jf. for eksempel Harold Marcuse, 2001, *Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933–2001*. Cambridge: Cambridge University Press; Inger Schuberth, 2007, *Lützen – på spaning efter ett minne*. Stockholm: Atlantis; Inge Adriansen, 2010, *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. København: Museum Tusculanum.
[63] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 7, 19, 33.

tenkning er ikke uvanlig, men er sentral i forvaltningen av kulturminner i Norge. Kulturminneloven (§2) slår fast at kulturminner ikke bare utgjøres av fysiske spor etter menneskelig virksomhet, men også «lokaliteter det knytter seg historiske hendelser ... til».[64] Det finnes omfattende forskning som peker på den suggererende påvirkning mennesker tilskriver steder hvor noe viktig historisk har skjedd.[65] En besøker til et historisk sted kan koble de egne inntrykkene fra stedet med den historiske kunnskapen om hva som skjedde akkurat der, som man bærer med seg dit. Sanseinntrykkene gir form og liv til historiens skjematiske fremstilling, og følelsene man kan kjenne på kan lagres og farge den historiske kunnskapen. Etterpå kan minnene om de egne erfaringene bindes sammen med de historiske hendelsene, og stedet som man erfarte og stedet i historien sammenføyes til ett sted. Det kan derfor gi mening å lokalisere et minnested på et historisk sted som Utøyakaia for å støtte opp under innlevelse og innlæring. Fra kaien ble leirdeltakerne fraktet over til Utøya med fergen MS Thorbjørn, terroristen ble tatt med herfra, kaien var base for redningsaksjoner og ungdommer som hadde blitt plukket opp av båtfolk kom hit, fikk akuttbehandling av legeteam og ble transportert videre.[66] Derfra kan man også se over til Utøya fra den vinkel mange fotografier har blitt tatt, og man kan forestille seg scenene med båtene på fjorden som reddet svømmende ungdommer. Som 22. juli-senteret i regjeringskvartalet og Hegnhuset så vil minnestedet preges av sin nærhet til hendelsene, og kunne støtte opp under minne og læring, uten store arkitektoniske eller kunstneriske inngrep.[67] Minnestedet er gitt en lavmælt form for å støtte opp under det faktum at det er de historiske hendelsene som skal være den viktigste årsaken til et besøk, ikke en prangende eller storslått arkitektur som en egen turistattraksjon.[68] Nærheten til hverdagens aktiviteter – bading, svømming, transport til Utøya, båtliv og så videre – vil forhindre at stedet låses ved 22. juli 2011 og at fortiden vil komme å betraktes med en museal distanse, men at den får en vital karakter – minnet som lever som en del av livet på kaien og Utøya.[69]

4 Nasjonalt minnested på Utøyakaia som *minnested*

Det har vært et grunnleggende premiss for prosjektet at et minnested på Utøyakaia skal supplere eksisterende historie- og minnesteder for 22. juli: i regjeringskvartalet 22. juli-senteret og på Utøya læringssenteret Hegnhuset og minnestedet Lysingen.[70] Det nasjonale minnestedet vil bidra til å knytte disse sammen i en «minne- og læringsakse», og utgjøre én av flere arenaer og fylle spesifikke behov. Det vil, for eksempel, ikke inneholde et informasjons- og besøkssenter, siden det behovet allerede dekkes av 22. juli-senteret og læringssenteret.[71] Minnestedet har på forhånd blitt formulert som et sted for ettertanke for

[64] Klima- og miljødepartementet, 15. februar 1979 (ikrafttredelsesdato), «Lov om kulturminner (Kulturminneloven)» [nettside]. Hentet 20. juni 2019, https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50.
[65] Se for eksempel Anne Eriksen, 1999, *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax, sidene 92–94. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010062508002; Aleida Assmann, 2011, *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, sidene 293–98; Ekman, «Edifices», sidene 227–31.
[66] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 19; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.
[67] Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, sidene 5, 8, 15.
[68] «Minnestedet skal ikke tilrettelegges eller profileres som en turistattraksjon» Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 6.
[69] Jf. Ekman, «Edifices», side 230.
[70] Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*; Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, side 7; Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 5; Statsbygg og Asplan Viak, *Endelig planprogram*, side 15.
[71] Statsbygg, *Vurdering av nasjonalt minnested*, sidene 8, 34.

etterlatte, overlevende, frivillige, hjelpemannskaper, nåværende og framtidige generasjoner.[72] Det skal videre «formidle ambisjonen om et åpent, varmt og inkluderende samfunn med framtidstro og vern om menneskerettigheter»,[73] gi en mulighet for å «sørge, savne og samles om de verdiene som ble angrepet 22. juli 2011»,[74] og det skal være samlende.[75]

Blant annet ved sin lavmælte form, omtanken for den lokale naturen, valg av naturmaterialer og lokal stein, inkluderende holdning overfor lokalbefolkningens behov, integrering med AUFs daglige aktiviteter og åpenhet for personlig fortolkning av hendelsene bør utformingen for minnestedet ha forutsetning for å kunne virke samlende, på tvers av grupper, uten å glemme historien om hva som skjedde, eller miste synet av dem som ble hardest rammet. Ved å løfte fram dem som hjalp til og tok vare på dem som ble berørt, kan minnestedet også formidle en forståelse for den omfattende omsorg som ble vist i forbindelse med 22. juli-hendelsene, og dermed støtte opp under «ambisjonen om et åpent, varmt og inkluderende samfunn», som sitert over.

Innledningsvis ble førende definisjoner av *minnested* redegjort for. I sin utforming bærer forslaget «klare referanser til en konkret hendelse», så vel som legger til rette for «refleksjon over en hendelse og dens konsekvenser».[76] Minnestedets åpenhet for individuell fortolkning støtter opp under en «større grad av fleksibilitet» og vil «fremstå som mindre statisk og styrende i sin formidling [enn et tradisjonelt minnesmerke]».[77] Minnestedet er et gestaltet sted snarere enn et monumentalt objekt, og det stedet kan romme både «individuelle handlinger» og «kollektive samhandlinger» – minnestedet er åpent for ulike måter å nærme seg det, av mange ulike mennesker, i dag og av framtidige generasjoner.[78] Disse aspektene viser hvordan forslaget er utformet ved å legge til grunn og videreutvikle definisjonene av *minnested*, så som de har vokst fram i den spesifikke prosessen med nasjonale minnesteder for 22. juli-hendelsene. I tillegg, ved sin plassering på Utstranda, på stedet hvor redningsaksjonen fant sted og hvor man ser over på Utøya, integrerer prosjektet også de to andre definisjonene av minnested, som allerede var etablert i det norske språk før 22. juli:[79] Minnestedet er forankret i en del av den historiske topografien hvor hendelsene utspilte seg; det er følgelig et minnested det knytter seg historiske minner til (se avsnittet *Det var her det skjedde*). Minnestedet får en stedstilhørighet og logikk som kan støtte opp under innlevelse og læring. Det kobler seg dessuten til et symbolkompleks (minnested, *lieu de mémoire*) av nasjonal og internasjonal betydning: bildet av Utøya med hovedhuset, betraktet fra minnestedet, framkaller over hele verden sterke følelser og tanker om terrorangreps grusomheter, ekstremismens trusler for demokratiet og så videre. Utsikten fra minnestedet er derfor på samme tid et naturlandskap, et kulturhistorisk og politisk-historisk miljø så vel som et nasjonalt og internasjonalt symbol for global terrorvirksomhet.

På minst tre måter kan forslaget til nasjonalt minnested på Utøyakaia følgelig forstås som et *minnested*: som en plass utformet for frie, varierte og foranderlige minnepraksiser, som et prosjekt som drar omsorg for erindringen av stedets unike historie og som et sted som kan makte å koble naturrommet ved Tyrifjordens strand til et av vår tids viktigste symbolkompleks.

[72] Blant annet i Statsbygg, *Invitasjon til anbudskonkurranse*, side 3.
[73] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 9.
[74] Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonalt minnested – Pressemelding*.
[75] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 9.
[76] Jf. Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 8.
[77] Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, *Steder for å minnes og påminnes*, side 8.
[78] Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli*, side 13.
[79] Jf. note 1

Referanser

Adriansen, Inge, 2010, *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. København: Museum Tusculanum.

Assmann, Aleida, 2011, *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*. Oversatt av David Henry Wilson. Cambridge: Cambridge University Press.

Ekman, Mattias, 2013, «Edifices. Architecture and the Spatial Frameworks of Memory» [doktoravhandling]. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo. http://hdl.handle.net/11250/223781.

Eriksen, Anne, 1999, *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010062508002.

Følstad, Eskil, Per Steinar Raaen og Olav Skevik (red), 2006, *Stiklestad og andre minnesteder. Foredrag i 2004 og 2005*. Verdal: Stiklestad Nasjonale Kultursenter.

Hjorth, Ingeborg og Line Gjermshusengen, 2017, «Et minne i bevegelse. Mønstre, spenninger og endringer i den nasjonale minnestedsprosessen etter 22. juli 2011» i *Tidskrift for kulturforskning*, 16 (2), 5–29. http://hdl.handle.net/11250/2559239.

Klima- og miljødepartementet, 15. februar 1979 (ikrafttredelsesdato), «Lov om kulturminner (Kulturminneloven)» [nettside]. Hentet 20. juni 2019. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 21. juni 2017, *Nasjonalt minnested ved Utøyakaia* [pressemelding]. https://www.regjeringen.no/no/sub/etter-22-juli/nyheter-om-22.-juli/nasjonalt-minnested-ved-utoyakaia/id2558459/.

KORO, 2017, «Fakta: Minnesteder etter 22. juli» [nettside]. Hentet 17. juni 2019. https://koro.no/aktuelt/fakta-minnesteder-etter-22-juli/.

Kunstutvalget for minnesteder etter 22. juli, 11. juni 2013, *Kunstplan for minnesteder etter 22. juli* [rapport]. https://koro.no/content/uploads/2015/12/Minnesteder-Kunstplan.pdf.

manthey kula, Bureau Bas Smets, Mattias Ekman og Statsbygg, 20. juni 2019, *Nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Minnestedets forhold til flomsituasjonen* [plansje]. https://www.statsbygg.no/files/prosjekter/utoyakaiaVurdering/utoyakaiaPlansjer20190620.pdf.

Marcuse, Harold, 2001, *Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933–2001*. Cambridge: Cambridge University Press.

«Minnested» i, *NAOB – Det Norske Akademis ordbok*, redigert av Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Oslo: Kunnskapsforlaget. Hentet 17. juni 2019. https://www.naob.no/ordbok/minnested.

Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatisk stress, Per-Olav Michel og Per Hellevik, 2015, *Psykososiale konsekvenser av nasjonalt minnesmerke i Hole* [rapport]. https://www.regjeringen.no/contentassets/c1942fe9a7c14931a1365aaf2633288b/minnesmerke_nkvts.pdf.

Nora, Pierre, 2016, «Mellan minne och historia: Platsernas problem» i *Mellan minne och glömska. Studier i det kulturella minnets förvandlingar*, redigert av Johan Redin and Hans Ruin, 77–110, 400–03, 48. Göteborg: Daidalos.

NVE, 29. januar 2009, «012/14 Tyrifjorden» [nettside]. Senest oppdatert 3. juli 2018. Hentet 19. juni 2019. https://www.nve.no/vann-vassdrag-og-miljo/verneplan-for-vassdrag/buskerud-og-vestfold/012-14-tyrifjorden/.

Schuberth, Inger, 2007, *Lützen – på spaning efter ett minne*. Stockholm: Atlantis.

Statsbygg, 11. januar 2018, *Invitasjon til anbudskonkurranse (åpen konkurranse). Prosjekt 1011801 Minnested i Hole – Utøyakaia. Prosjektering H003*. https://www.statsbygg.no/files/prosjekter/utoyakaiaVurdering/TilbudsinvitasjonRaadgivereSkisseprosjekt.pdf.

———, Juni 2017, *Vurdering av nasjonalt minnested på Utøyakaia* [rapport]. https://www.statsbygg.no/files/prosjekter/utoyakaiaVurdering/vurderingMinnestedUtoyakaia.pdf.

Statsbygg og Asplan Viak, september 2018, *Detaljreguleringsplan for nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Endelig planprogram. Fastsatt i Hole kommunestyre: 17.09.2018* https://www.statsbygg.no/files/prosjekter/utoyakaiaVurdering/Fastsatt_planprogram.pdf.

Styringsgruppen for nasjonale minnesteder, 25. april 2012, *Steder for å minnes og påminnes – innstilling vedrørende minnesteder etter 22. juli* [rapport]. https://www.regjeringen.no/contentassets/2c6e27291e0c43dd8705ededae10a700/steder_for_aa_minnes_og_paaminnes_22juli_utgitt_april2012.pdf.